

Les institucions socials

Reproducció i innovació a l'ordre
social. Resistències i canvi social

Teresa Cabruja i Ubach

PID_00215456

Índex

Introducció	5
Objectius	7
1. Definició i concepcions d'institució social	9
1.1. Institucions socials: característiques generals i el procés d'institucionalització	9
1.2. Tipus d'institucions socials: obertes i tancades	12
1.3. L'anàlisi institucional: la crítica a les institucions i la intervenció pel canvi	14
1.4. Les institucions i la dinàmica instituït/instituent	16
2. La crítica d'Erwing Goffman a les institucions totals: el psiquiàtric	18
2.1. Les identitats, els guions, les interaccions socials i les institucions totals	18
2.2. La "identitat deteriorada", el "procés d'estigmatització" i l'"alienació grupal"	18
2.3. Els psiquiàtrics, la situació social dels pacients mentals i els ajustaments institucionals	20
3. La crítica de Michel Foucault a la institució com a dispositiu disciplinari. Les pràctiques de tancament i el saber: el manicomi i la presó	23
3.1. Les relacions poder-saber i les pràctiques de tancament	23
3.2. La disciplinarització de la folia i el psiquiàtric/manicomi	25
3.3. La pràctica de l'empresonament i la presó	26
4. Aproximacions a la noció de control social	28
4.1. La dinàmica dels grups amb les normes com a forma de control social	30
4.2. Bases de transformació, canvi o resistència al control social	31
4.3. Altres accepcions de la idea de control social i anàlisi de la forma d'operar a les societats actuals	32
4.4. Control social i relacions amb la diferència/desigualtat sexe-gènere	34
5. El pensament i la identitat institucional	36
5.1. Institucions i pensament social: justícia, comunitat, identitat i vida quotidiana	36

5.2. Institucions i imaginari social: reproducció, transformació i vida quotidiana	38
5.3. El pensament androcèntric i masclista en les institucions de saber i les institucions totals	38
6. La psicologia com a productora i reguladora de subjectivitat: el caràcter construït de les operacions sobre el self.....	40
6.1. Els processos d'individualització i disciplinarització com a base del naixement, institucionalització i desenvolupament de la psicologia	41
6.2. La psicologia productiva com a constituent de la subjectivitat i la intersubjectivitat com a possibles objectes de direcció racional	42
6.3. La psicologia com a ciència que participa en la institucionalització de la democràcia: la direcció de l'ordre social, autoritarisme i emancipació	44
6.4. Aspectes socioconstruïts de les operacions que fem sobre el nostre propi jo: institucions, <i>self</i> , regulació social i resistència ..	45
Resum.....	48
Activitats.....	51
Exercicis d'autoavaluació.....	51
Solucionari.....	53
Glossari.....	54
Bibliografia.....	55

Introducció

Potser es podria dir que només pel fet que teniu aquest text a les mans o a la pantalla, ja teniu una idea de què és una institució social. En aquests moments viviu directament els seus efectes. Per què? Doncs, perquè l'interès pel que passa en les relacions personals, com ens comportem els uns amb els altres i quines accions, expectatives i regulacions podem esperar de la vida social, està clarament marcat pel coneixement conscient o no de les institucions. I perquè, en aquest cas concret, la manera d'accedir-hi és a partir de l'educació, de la institució de l'educació. Tots i totes les patim, les coneixem i les comprovem dia a dia. Això sí, hi ha molts tipus d'institucions socials i una de les intencions d'aquest mòdul és mostrar-ne algunes, així com explicar-ne les característiques i el funcionament. A més a més, no tan sols n'hi ha de molts tipus, sinó que unes són més visibles, per dir-ho d'alguna manera, que unes altres. Hi ha diferències importants entre entendre el matrimoni o l'exèrcit, per exemple, com una institució social o apropar-nos i, encara més, endinsar-nos, d'una manera o altra, en una presó, un psiquiàtric, un geriàtric, una universitat, etc. Les diferències i les semblances de tots dos tipus d'institucions, les anirem veient al llarg d'aquest mòdul.

Tot i així, el nostre objectiu no es queda aquí: hi ha quelcom molt important que hem de tenir clar d'antuvi i és el fet que les institucions regulen la nostra vida quotidiana fins a límits francament insospitats. Però també pot passar que, malgrat aquest fet, no ens trobem amb uns ens immòbils, tot i la seva resistència a canviar. Així doncs, el canvi no és impossible, i, juntament amb el canvi, el que també esdevé possible són noves maneres tant de relacionar-se i organitzar-se socialment com de transformar-se una mateixa.

Les institucions ens constitueixen, ens organitzen, ens subjectiven, ens ajuden també a orientar-nos socialment. Però, també ens n'escapolim. No solament les reproduïm, també les construïm activament tant amb les nostres pràctiques quotidianes com amb les dinàmiques que s'hi generen.

Un altre objectiu és intentar assenyalar el gran lligam que hi ha entre les institucions socials i la ciència com una més d'entre aquestes (i, per descomptat, les ciències humanes, les socials i les psicològiques) i el seu rol en el control i la organització social. També sabem de l'existència dels espais tancats, separats de la resta de la vida social, on es traslladen les persones que no segueixen la norma social instaurada, com ara la presó o el psiquiàtric. Ara bé, hem pensat alguna vegada com ens trobaríem nosaltres si, de cop, ens posessin en una habitació amb un piló de llits, un horari preestablert sense cap possibilitat de no seguir-lo ni de canviar-lo, unes activitats preprogramades en les quals som

analitzats depenent de com ens hi integrem i com les realitzem, sense gaires espais personals, separats dels nostres i envoltats de gent que no hem triat i sense gaire capacitat d'acció i decisió?

Què és el que fa que un determinat comportament passi a ser considerat "normal" i un altre, no? Què ens pot aportar el fet de conèixer el canvi de qualificació que la mateixa acció pot rebre en diferents moments del temps històric o dels grups humans? Què és el que fa que hi hagi gent que s'aparta del que s'espera d'ells? Com es reacciona, tot sovint, a aquest fet? Què es pretén tancant en llocs específics la gent que no compleix les normes tal com s'espera d'ells? Quins efectes tenen realment aquests tancaments? Sempre sabem quan estem fent accions que ens separen del grup? I, com reaccionarà el grup? I nosaltres o els que se'n separen?

D'altra banda, ens trobem que, amb el que hem dit fins ara, pensem en la separació o agrupació d'unes persones amb unes normes dins d'uns espais físics concrets. Pensem, també, en com afecten aquestes pràctiques a aquestes persones i amb quins objectius s'han previst aquestes accions. Ara bé, tenim present, alhora, que nosaltres estem "governats" més enllà del que ens imaginem per a aquestes institucions? Pels valors, hàbits, actituds, desitjos, etc., que ens semblen tan nostres, particulars, personals i privats? Això constitueix l'última part d'aquest mòdul: la relació de la nostra subjectivitat, el nostre "jo", amb les institucions socials. Què vol dir l'actual valor pel que és nou, el canvi constant i la imatge de positivitat donada, en detriment de l'experiència, la inclusió de l'altre, etc., en un món que està canviant de forma constant, demanant, fruit del neoliberalisme, un egocentrisme i alhora una activitat incerta constant, on les institucions tancades es perpetuen i n'apareixen, cada vegada més, de més subtils i complexes? Des d'aquestes inquietuds, presentarem les bases interdisciplinàries dels estudis i pràctiques generades al voltant d'aquestes dues vessants de les institucions: la de regulació social i la d'organització, així com algunes de les seves diverses maneres d'operar des de la configuració del pensament social fins el seu propi canvi.

Objectius

D'una manera general, l'objectiu bàsic del mòdul és el de poder analitzar els processos psicosocials bàsics que participen en la producció i reproducció col·lectiva de l'ordre social establert i les seves pròpies transformacions. Concretament, els objectius d'aquest mòdul són els següents:

1. Analitzar la relació entre les formes del saber, l'organització de la vida social, la inscripció de la subjectivitat i el control social, des d'una perspectiva dinàmica.
2. Conèixer l'impacte de les institucions socials sobre la subjectivitat de les persones en la vida quotidiana en tant que s'hi generen relacions marcades per les característiques de l'ordre social establert i que s'intenten fer correspondre amb les activitats i identitats del seu interior.
3. Conèixer les pràctiques de tancament en institucions socials, els seus efectes de deteriorament sobre les identitats de les persones recloses, l'efecte d'increment dels comportaments que es volen canviar i, també, l'impacte de les dificultats per a una posterior integració social. És a dir, la diferència entre els objectius i els efectes i usos de les institucions.
4. Entendre que les institucions socials participen en la nostra vida quotidiana fins a límits molt grans, des de la configuració de les categories de pensament fins a la manera que tenim d'entendre el món dins un sistema social determinat:
  - Conèixer i valorar les dinàmiques que es desenvolupen en les relacions interpersonals i intergrupals tant dins les institucions socials com en la seva relació inseparable amb les estructures socials.
  - Conèixer les característiques bàsiques de les institucions, com s'organitzen els seus usos i efectes.
5. Examinar i valorar diferents visions crítiques de les institucions i el que aporten per a poder-les transformar i contribuir tant al seu canvi i funcionament com a un canvi social de més abast.
6. Reflexionar sobre els procediments que dirigeixen tant la definició construïda sociohistòricament del que pot ser considerat com a normal o valorat, i també la construcció del seu contrari, per a entendre i reconsiderar les preses de decisions i les organitzacions que se'n fa per a la seva gestió i ús social.

7. Examinar el caràcter institutiu i instituent de la psicologia, en el sentit que, d'una banda, en tractarse d'una ciència sobre el coneixement dels individus i els grups i formar part del projecte de la modernitat, pot participar creant aspectes possibles sobre les maneres de ser (productivitat) i, de l'altra, en fonamentar-se en un discurs entès com a vertader, pot tenir efectes autoritaris (dominació).

1. Definició i concepcions d'institució social

No podem començar aquest mòdul sense fer referència a què s'entén per institucions socials, quines són les seves funcions en la vida quotidiana, com s'estructuren i quins diferents tipus se'n distingeixen.

1.1. Institucions socials: característiques generals i el procés d'institucionalització

Quan es pregunta a algú què entén per **institucions socials**, podem trobar diferents respostes. N'hi ha que els farà pensar en presons, geriàtrics o escoles, mentre que d'altres faran referència al matrimoni, la religió, l'educació o la ciència. De fet, unes i altres tenen, efectivament, molt a veure amb el que, des de les diferents disciplines que estudien les relacions humanes, han desenvolupat i investigat sota la temàtica de les institucions socials i en la seva forma concreta **d'organització**.

Totes dues, doncs, institucions i organitzacions, es relacionen amb els valors, normes, comportaments, rituals, rols, etc. que es coneixen, transmeten i transformen dins les societats i els grups, és a dir, amb el fet que donen certs marcs d'actuació i comprensió de la vida social. I, si bé ens trobem que això és així, al mateix temps les institucions socials també generen uns efectes sobre les persones i responen a funcions de control social. És a dir, podríem afirmar que, arran de les funcions que les institucions socials realitzen, tant organitzen i estructuren les relacions socials particulars en cada cultura com, a la vegada, limiten o constreixen les activitats i comportaments dels seus membres fins a acabar acomplint funcions no previstes.

Molt sintèticament, entendrem per rols: les pautes i expectatives de comportament associades a una determinada posició social dins d'una estructura concreta.

Per aquesta raó, trobarem estudis que analitzen, sobretot, la interacció social que s'hi desenvolupa o d'altres que es fixen més en la seva pròpia estructuració i funcionament. L'abast, doncs, del concepte d'"institució" implica coses ben diferents segons qui ho diu i des de quines fonts o perspectives de treball se'n fa referència. Per això, el que farem seguidament és situar quines són les principals característiques que se li adjudiquen i presentar algunes de les seves comprensions més desenvolupades com a base per a entendre les relacions socials.

Val a dir que constitueix, alhora, un concepte que, no solament no és específic de la psicologia social, sinó que, gran part del seu desenvolupament, el trobem en altres disciplines com la sociologia, l'antropologia i la filosofia política. Tanmateix, mentre que en el camp de la psicologia, en constitueix el centre al voltant del qual es desenvolupen gran part d'investigacions i treballs professionals, no sempre, o almenys no tan sovint com caldria, en surten les referències i la inclusió en la majoria de processos tant individuals com col·lectius que configuren gran part de les temàtiques de coneixement psicològic. En canvi, trobem que, justament des d'una part de la psicologia social, l'anomenada *psicologia social sociològica*, hi participa activament. És per això que, en aquest mòdul, ens referirem a dues aproximacions, una, des del camí encreuat de la sociologia, la psicologia social i la psicologia clínica, i l'altra, des del de la filosofia i la història. Alhora, exposarem algunes de les aproximacions actuals a la relació que s'estableixen entre aquesta comprensió més àmplia i complexa de les institucions socials i les bases del coneixement sobre el funcionament de les dinàmiques socials, és a dir, sobre quatre qüestions socials plenament interconnectades com són l'acció humana, el control social, la resistència i la configuració o influència en la subjectivitat dels mateixos éssers humans.

Lectures complementàries

H. Blumer (1982). *El interaccionismo social*. Barcelona: Hora.

T. Ibañez (1990). *Aproximaciones a la Psicología Social*. Barcelona: Sendai.

F. Munné (1971). *Grupos, masas y sociedades. Introducción sistemática a la sociología general y especial*. Barcelona: Hispano-Europea, 1979.

T. Parsons (1937). *1968: La estructura de la acción social*. Madrid: Guadarrama.

J. Seoane i A. Rodríguez. (1988). *Psicología Política*. Madrid: Pirámide.

J. R. Torregrosa i E. Crespo (ed.) (1984). *Estudios básicos de Psicología Social*. Barcelona: Hora.

Com a primers estudis sobre les institucions, podríem assenyalar els basats en el funcionalisme de Parsons, el qual les planteja com la concreció, estructuració o realització de valors, rols i normes preexistents en una societat, i el de Durkheim, el qual hi introdueix algun aspecte o matís diferent en considerar la possibilitat de creació de nous valors o canvis. Però, posteriorment, s'ha considerat que aquestes primeres explicacions deixaven de banda aspectes més actius i dinàmics del caràcter de les institucions socials.

Què és una institució no es pot respondre fàcilment, però en canvi sí que podem veure el paper que té en el fet que ens orientem d'alguna manera en l'entorn que ens ha tocat viure i que s'organitzin un gran nombre d'aspectes de la vida social. Ja anirem veient de quines maneres.

Al *Diccionario de psicología social y de la personalidad* els autors Rom Harré –filòsof– i Roger Lamb –psicòleg– defineixen *institució* i *institucionalització* de la manera següent:

"En sentido sociológico amplio, el término 'institución' y la expresión 'institución social' designan los principales sistemas organizados de relaciones sociales en la sociedad. La institucionalización se refiere al proceso mediante el cual las normas, los valores y los modos de comportarse se transforman en pautas duraderas, estandarizadas y predecibles.

Pero en psicología, y en el lenguaje cotidiano, la palabra 'institución' tiene un significado mucho más estrecho y específico. Se refiere a ciertas organizaciones y establecimientos especializados en el procesamiento o la modificación de las personas."

Diccionario de psicología social y de la personalidad (1986,1992). Barcelona: Paidós.

La referència al **procés d'institucionalització** inclou, per tant, la manera com es desenvolupen, aprenen, transmeten, representen, etc., les diferents normes (regles sobre què s'ha de fer o què es pot fer o no es pot fer) i rols socials, és a dir, pautes per a diferents activitats. I, encara que en un primer moment es planteja amb relació a si es produeix la integració o adaptació a la institució, posteriorment s'hi inclouen altres aspectes, com el de l'elecció racional per part de les persones i no només la resposta a certes demandes, i també la participació de les institucions en la constitució de l'ordre social. Però també es pot assenyalar, com veurem més endavant, el seu caràcter doble, tant de procés com de resultat o producte de les activitats socials.

D'aquí l'èmfasi de la sociologia fenomenològica en el fet que hi hauria aspectes més personals, creatius i adaptatius en el seguiment d'aquestes pautes de comportament.

Aquest lligam entre relacions socials, cultura i institucions, el trobem en expressions i funcions diferents depenent del context, els grups socials i el temps històric:

"En este sentido, cada cultura aparece como un sistema más o menos coherente de instituciones que organizan y regulan diferentes aspectos de la vida social. Es decir, que no existe relación social que no se inscriba en un cierto contexto institucional: este contexto no es solamente un marco donde la interacción tiene lugar; es esencialmente una matriz que aporta a la relación un código, representaciones, normas de roles y rituales que permiten la relación y le dan sus características significativas."

E. Marc i D. Picard (1989). *La interacción social. Cultura, instituciones y comunicación*. Barcelona: Paidós, 1992.

La institució s'estructura a partir de l'**organització**, que constitueix la seva vessant més estable i el lloc en el qual es produeixen les relacions interpersonals i intergrupals regulades de les institucions, fonamentalment a partir de: el tipus de comunicació que s'hi dóna; els rols i estatus dels qui hi interactuen i, finalment, els conflictes, les relacions de poder i desigualtat sobre la base de diferències d'estatus, autoritat, coneixement, sexe, edat, formació, etc., que caracteritzen les interaccions que s'hi produeixen.

D'aquesta manera, tindriem com a idees bàsiques sobre les institucions, encara que es reconegui que es tracta d'un terme utilitzat de maneres ben diverses, les següents:

Lectura complementària

Per a més informació sobre la sociologia fenomenològica, vegeu:

P. Berger i P. Luckmann (1967). *La construcción social de la realidad*. Madrid: Amorrotu, 1986.

Lectura recomanada

Per a entendre el funcionament institucional des d'una perspectiva interaccionista:

E. Marc i D. Picard (1989) *La interacción social. Cultura, instituciones y comunicación*. Barcelona: Paidós, 1992.

S'hi pot trobar un capítol en el qual es desenvolupa una anàlisi detallada de la interacció social i les institucions a partir de l'estructuració del temps i l'espai, la comunicació, els estatus i rols en l'organització i també els rituals que li són propis.

- 1) La relació amb algun tipus d'ordre social establert que inclou normes, valors, regles i patrons de comportament més o menys estandarditzats. La seva estructuració en forma d'organització social, que estabilitza i ofereix una certa durada en el temps a determinats fenòmens socials.
- 2) El fet de tractar-se d'un organisme que, en prendre estructures més o menys estables i en obeir certes regles de funcionament, de fet, persegueix i aconsegueix determinades funcions socials.
- 3) Una diferenciació segons els seus objectius o funcions més específiques, encara que puguin anar plegades i estiguin sovint relacionades, com ara institucions polítiques, econòmiques, educatives, punitives, etc.

Cada cultura genera sistemes més o menys coherents d'institucions que organitzen i regulen diferents aspectes de la vida social.

Les regulacions de la vida social no es limiten a constituir el marc en el qual té lloc la interacció, sinó que també subministren codis, representacions, normes, rols i rituals que permeten les relacions socials i que, de fet, comporten una sèrie de compromisos que afecten persones. Tot i així, aquestes tenen capacitat d'acció, decisió i transformació de les dinàmiques que les institucions produeixen.

1.2. Tipus d'institucions socials: obertes i tancades

Una diferència en el tipus d'institució de la qual es parla és la que distingeix entre institucions obertes i institucions tancades o institucions totals. La utilització del terme *institució total* parteix del sociòleg i psicòleg social Erving Goffman, que la va utilitzar per a anomenar els establiments organitzats burocràticament amb una estructura administrativa forta, que dirigeixen la vida dels actors socials involucrats durant un temps llarg i amb una rutinització de la quotidianitat. En aquests casos ens trobem amb llocs tancats, localitzables, on es reuneix molta gent, sovint per viure-hi o treballar-hi o per les dues coses alhora i que estan aïllats de la societat. Els exemples serien les presons, hospitals psiquiàtrics, convents, geriàtrics, etc. De fet, el que aquest autor assenyala és que es poden trobar unes característiques comunes, encara que en graus diferents en totes aquestes institucions, i que podríem resumir dient que bàsicament dessocialitzen més que no al contrari i que la vida institucional acaba tenint efectes perversos sobre aquestes persones canviant-los la identitat, ja sigui des del punt de vista personal i/o social.

En aquest sentit, aquesta separació no és tan clara com sembla, però sí que forma part d'una primera manera de diferenciar els llocs en els quals són tancades determinades persones, que es volen aïllar de la societat, per una raó o altra, i en les quals les regles de comportament limiten i defineixen les accions.

Això vol dir que aquestes institucions totals es caracteritzen per exercir un gran control sobre el que es fa, quan i de quina manera, i també una rutinització de les tasques i ocupació del temps, amb absència de privacitat, canvi de condicions de vida i un règim de vigilància, control i autoritat. Tot el que passa a l'interior de la institució està previst i basat en dos tipus de separació: interior/extern, interns/ externs (professionals). Malgrat això, es poden desenvolupar múltiples formes de resistència.

Les institucions tancades i el seu doble procés

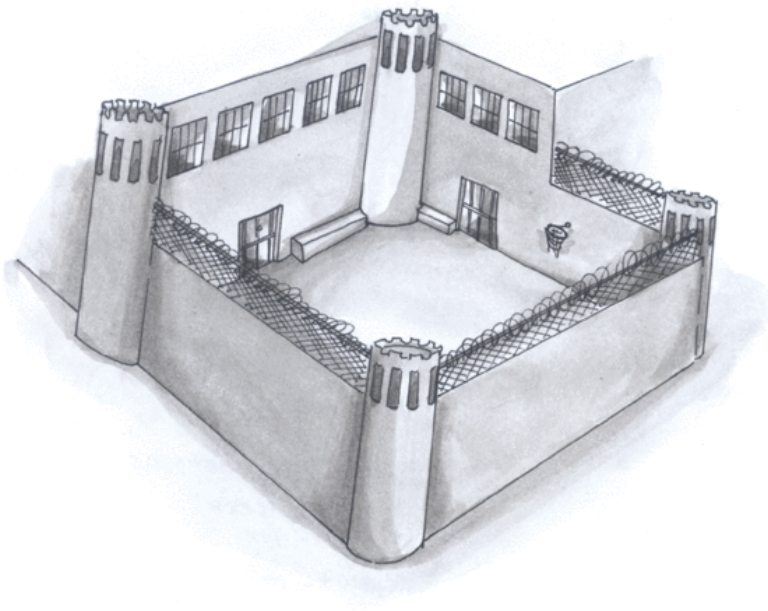
Un exemple és la reflexió que fa el personatge principal de la novel·la *La solitud del corredor de fons* d'Allan Sillitoe quan surt del reformatori un moment a primera hora del dia i gelat per a entrenar-se com a corredor de fons:

"Imagineu que això em farà plorar? Val més que en parlem! Solament perquè em senti atrapat com el primer sapastre del món no vol pas dir que m'hagi de fotre a plorar. Estic cinquanta cops millor que no pas tancat al dormitori amb els altres tres-cents païos. No: quan estic pitjor és quan sóc allí dins; quan sento que sóc el darrer home del món, i és quan no em trobo tan bé. [...] Se suposa que és un bon reformatori, almenys m'ho va dir el director quan hi vaig entrar, quan vaig venir a parar aquí des de Nottingham. 'Volem tenir confiança en tu mentre siguis aquí a la Institució', em va dir, [...] 'Volem que hom treballi bé i fort i esperem aconseguir grans atletes', també va fer. 'I, si tu ens dones aquestes coses, ja pots estar convençut que et tractarem bé i que et tornarem al món convertit en un home honrat'. Sí, molt bé, em podia haver pixat de riure, sobretot quan just després d'aquestes paraules vaig sentir els lladrucs del sergent major que ens ordenava, a mi i a dos altres nois, que ens plantéssim en actitud de ferms, i seguidament ens va fer caminar al pas com si fóssim granaders de la guàrdia".

Allan Sillitoe (1985). *La solitud del corredor de fons*. Barcelona: Empúries, 1959.

Més endavant (apartat "La crítica d'Erwing Goffman a les institucions totals: el psiquiàtric"), desenvoluparem la manera en què Goffman destaca l'impacte que té en la **identitat** pel fet que es trenca la interacció amb l'ambient de la persona i els seus referents en el moment que passa a ser classificada i categoritzada d'una manera que marca el comportament dels altres i deteriora la seva identitat. Tot i així, aquesta distinció no es manté necessàriament amb aquesta claredat; més aviat és força controvertida i es poden estendre moltíssim les maneres d'entendre-la.

Sigui com sigui, el que comparteixen unes i altres accepcions de què s'entén per institucions socials, obertes o tancades, és que formen part, més clarament les segones, però també les primeres, de la funció de control social sobre la població i de manteniment dels sistemes. De fet, es tracta de canviar les persones, de dotar-les dels aprenentatges necessaris per al sistema, de manera que se les pugui governar, tal com presentarem al final del mòdul. Tot i així, moltes coses s'escapen d'aquest control de diferents maneres o bé en la seva acció diversa hi produeixen nombrosos canvis. També veurem aquest aspecte fonamental que pot aparèixer com a dissidència, canvi social o resistència i les diferents maneres d'entendre'l psicosocialment.

Les institucions totals/tancades.

Cal tenir clar, doncs, que la institució escolar o pedagògica, per exemple, també es podria incloure dins d'aquesta idea, però conformaria, en canvi, l'escola en si mateixa, un model d'institució oberta, al contrari del que podrien ser la presó o el manicomi.

1.3. L'anàlisi institucional: la crítica a les institucions i la intervenció pel canvi

L'anàlisi institucional s'encarrega, des d'una perspectiva sobretot psicosocial, d'estudiar quines interaccions procuren les institucions, quines dinàmiques relacionals entre les persones, amb quins efectes i quines possibilitats de canvi des d'una perspectiva crítica i amb ànim d'intervenció. De fet, trobaríem que hi hauria unes aportacions que parteixen més de la psicoteràpia i unes altres que es fonamenten en la psicologia social. L'anàlisi a l'interior de les institucions parteix, doncs, al principi, de les activitats col·lectives fetes amb intenció terapèutica, tant com de les que volen trobar la seva dimensió institucional per a poder fer intervencions de caire psicosocials.

Per aquesta raó, l'anàlisi institucional fa ben palesa la importància de la psicologia social i la seva aportació a altres enfocaments o intervencions socials, ja que parteix especialment de les anàlisis microsocials per a fer una crítica a les institucions i especialment a allò instituit, per tal de proposar noves formes d'acció polítiques.

Malauradament, no podem fer referència en aquest espai a una gran quantitat d'enfocaments que s'originen, s'apliquen o continuen encara activament en aquesta línia raó per la qual només ens referirem a les aportacions psicossocials. Tanmateix, s'hi poden incloure el moviment o les denúncies antipsiquiàtriques dels anys setanta a Argentina (per exemple, Pichon Rivière), Itàlia (per exemple, la crítica de Franco Basaglia de la psiquiatria com a agent de control social, la denúncia politicosocial de les relacions de poder entre metge i pacient, i la tasca per a desinternar), França (per exemple, els treballs de Robert Castel, Gilles Deleuze i Félix Guattari), Gran Bretanya (Cooper) o Espanya (Ramon Garcia) i, actualment, el que poden ser les anomenades *comunitats terapèutiques*, com ara les institucions penals obertes o progressives, etc., que intenten funcionar amb més flexibilitat, evitant alguns dels efectes no desitjats de les institucions.

No solament trobaríem les aportacions de psicologia social sobre els grups i les relacions intergrupals dins d'una institució. L'estudi tant dels processos com de la seva organització, entenent-la com una forma més estable i estructurada de la institució; com el marc on es desenvolupen una gran part de les interaccions quotidianes: professionals, educatives, associatives i polítiques, etc. gaudeix de moltes visions. En aquest sentit, tindríem que es produiria des de la trobada i la interacció de diferents elements o sistemes (persones, grups, serveis, tècniques, tecnologies...) fins a la tasca de desenvolupament de certes funcions, entre les quals trobaríem, per exemple, des de les d'administració fins a les d'informació, d'acord amb el seguiment i compliment de certes normes.

Per aquesta raó, la institució no es pren com si només fos l'establiment formal i estructural, sinó que s'hi inclouen tots els *dispositius*, des dels seus objectius fins a l'organització pràctica a fi d'assolir-los. Es passaria a considerar la institució com:

"[...] lo informal, lo implícito de la organización. Pues lo propiamente organizacional está hecho de modelos, funciones, medios, objetivos; es decir, aquello que constituye su existencia concreta, formal, inmediata.

Así, la institución matrimonial puede proponerse formalmente la procreación y el equilibrio sexual de la pareja... pero, en realidad, institucionalmente, puede ser el órgano transmisor de los esquemas propios de la ideología en el poder respecto a las relaciones de dominación del hombre para con la mujer."

S. Barriga (1982). *Psicología del grupo y cambio social* (pàg. 260). Barcelona: Hora.

Els estudis més corrents des d'una perspectiva psicossocial de coneixement i d'intervenció es fixarien en els processos i dinàmiques de comunicació (depenent dels canals, formes, continguts...), els diferents estaments, grups o elements que s'interrelacionen (rols, estatus...) i les estratègies i relacions de poder. Podem veure, doncs, que l'anàlisi institucional treballa sobre les organitzacions en relació amb les institucions fent presents tant les seves contradiccions com les mancances.

Lectures recomanades

Per a l'anàlisi institucional i la dinàmica institutiu/instituent:

S. Barriga (1982). *Psicología del grupo y cambio social*. Barcelona. Hora.

C. Castoriadis (1975). *La institución imaginaria de la sociedad* (2 vol.). Barcelona: Tusquets, 1989.

G. Lapassade (1996). *Les Microsociologies*. París: Economica.

Lectures complementàries

R. Castel (1980). *El orden psiquiátrico. La edad de oro del alienamiento*. Madrid: La Piqueta.

R. Garcia (1995). *Historia de una ruptura. El ayer y hoy de la psiquiatria española*. Barcelona: Virus.

Dins les possibilitats d'anàlisi institucional, actualment, en trobem moltes i de diferents tipus. Només per a citar-ne algunes a tall d'exemple, podem pensar en els T-grups; en els grups de discussió; en la socioanàlisi, que seria la situació específica de recerca de canvi institucional en una situació d'intervenció. I, com a intervencions, hi trobaríem des de les més clàssiques ofertes per la psicologia tradicional fins a les darreres de caire més comunitari o amb enfocaments metodològics més qualitatius. Tot i que calen altres referents per a poder-ne fer una valoració i explicar-ne els procediments eticopràctics. En resum, es podria dir que, d'una banda, les institucions van molt lligades al control social, però que, de l'altra, també serveixen per a satisfer necessitats socials fonamentals a cada sistema.

1.4. Les institucions i la dinàmica instituït/instituent

Fins aquí podria semblar que anem dirigits com robots per les institucions i que hi ha ben poc marge d'actuació més enllà de la seva crítica, tal com hem vist en el subapartat "L'anàlisi institucional: la crítica a les institucions i la intervenció pel canvi", en què l'anàlisi institucional pot proposar transformacions radicals fins a la seva mateixa abolicció, especialment pel que fa a les institucions totals. Però el tipus de reflexions que acompanyava aquestes crítiques sobre el que s'esdevenia al món social va generar una concepció que també inclou l'acció contínua que s'hi genera, i també el seu potencial transformador. Així que l'altra gran aportació en l'estudi de les institucions socials és entendre que la institució es refereix, en realitat, a un doble procés o l'implica (Castoriadis, 1965): un, el de l'ordre instituït, i l'altre, el fet d'instituir un ordre constituït, és a dir, l'instituent.

D'aquesta manera se separaria entre ordre instituït i constrenyidor, al qual s'oposarien altres moviments o ordres diferents que tendeixen a capgirar-lo o modificar-lo d'una manera o altra, és a dir, col·locant un nou ordre, el dels instituent. En aquest sentit, s'entén el que seria la **dialèctica de l'instituït i l'instituent**, o, si es vol, dit d'una manera més entenedora, el que configura el més normatiu i la seva producció i seguiment, i el que conforma el més creatiu, resistent i canviant.

Aquest darrer aspecte és el que permet sortir-se d'un plantejament que pensaria en una permanent reproducció de les normes i valors, i una execució representativa sense fractures, canvis i transformacions.

Un altre aspecte en el qual hem de parar atenció a l'hora d'estudiar, entendre i participar en les institucions és el **procés de naturalització o biologització de les normes**. Es tracta d'un procés d'una importància cabdal si volem mantenir una certa capacitat reflexiva i creativa a l'hora de seguir la norma social, de tal manera que la seva principal astúcia és la de presentar normes, comporta-

ments, decisions, etc., que contribueixen a la seva pròpia conservació, com si es tractés de fenòmens naturals, necessaris o immutables, en comptes de com a fruit de les construccions sociohistòriques que les han originades.

És a dir, com a producte de les pràctiques humanes i no pas com a conseqüència inevitable d'una història biològica. Seria el fet de pensar que les coses o el món ja són com han de ser i que sempre ha estat així. Com a conseqüència d'això, es legitimaria tot el que prové de les institucions, sigui quin sigui el seu caràcter. Tractarem aquest procés en l'apartat "El pensament i la identitat institucional".

De fet, tal com veurem més endavant, una anàlisi més sociohistòrica de les institucions ens fa reconèixer, tal com va diferenciar Foucault, el gran abisme que es genera entre el que constituïria la raó, o racionalitat o finalitat primera, per la qual se suposa que s'ha creat la institució, i quins són els efectes que, a mesura que s'organitzen i desenvolupen les seves pràctiques, es van desprenent de les seves accions i dinàmiques particulars. És a dir, què és el que finalment acaba aconseguint una institució determinada, i també quina utilització concreta se n'acaba fent i quines configuracions estratègiques s'obtenen (en el sentit que hi hauria altres efectes o, fins i tot, usos que potser no s'havien previst des d'un principi i que, en canvi, acaben essent una part fonamental).

L'exemple més fàcil és el de la presó: en comptes de corregir, uns determinats comportaments, els pot incrementar i alhora funciona com a lloc de separació i guàrdia. Ho veurem en els apartats següents, especialment en parlar de la crítica que fan Goffman i Foucault a les institucions.

2. La crítica d'Erwing Goffman a les institucions totals: el psiquiàtric

Erwing Goffman fa una integració i desenvolupament especial de la perspectiva de l'interaccionisme simbòlic, la fenomenologia i la filosofia analítica per a explicar, amb un enfocament microsociològic, les interaccions de la vida quotidiana, especialment en les institucions. D'aquí treu el seu particular *enfocament dramàtic*, basat en la terminologia i conceptes del teatre dels quals fa ús per a explicar les relacions socials en el seus contextos específics.

Presentem, tot seguit la seva anàlisi a partir del concepte d'"identitat", d'"escenari", de "guió" i dels seus efectes a partir de la interacció quotidiana.

2.1. Les identitats, els guions, les interaccions socials i les institucions totals

Tal com dèiem al principi del mòdul, l'estudi de les institucions, els seus efectes i dinàmiques, parteix d'una interrelació entre diferents disciplines i, justament, Erwing Goffman, els estudis del qual són un referent poc discutible, constitueix, per la seva mateixa formació, un bon exemple d'aquesta circumstància. De fet, s'ha format en la sociologia, la psicologia social i l'antropologia, i sovint se l'ha inclòs amb força matisos i anotacions dins el corrent de l'interaccionisme simbòlic. Deixant de banda aquesta disquisició, sí que cal subratllar que s'ha ocupat principalment de les relacions entre les persones i els entorns específics en els quals desenvolupen les seves activitats. En aquest sentit, la socialització i les relacions que es produeixen en contextos socials ben específics, com ara asils, institucions psiquiàtriques i altres centres tancats, han constituït la seva principal aportació. I, per molt que s'han desenvolupat perspectives innovadores que transcendeixen i enriqueixen les primeres anàlisis de Goffman, podem coincidir a reconèixer la seva microscòpica observació i esforç per a parlar de la vida social, tal com ell mateix reconeix, no com a única perspectiva, però sí com a possibilitat d'entendre-la des de la dramàtica (fent ús del seu vocabulari), donant-li un relleu que va més enllà de la simple analogia.

2.2. La "identitat deteriorada", el "procés d'estigmatització" i l'"alienació grupal"

L'anàlisi microsociològica que fa Goffman d'institucions com la presó i el manicomi, el porta a desenvolupar els conceptes d'"estigma", d'"identitat deteriorada" i d'"alienació grupal". En aquestes institucions, els especialistes actuen per definir la desviació. El més important és com assenyala el doble procés que caracteritza aquestes institucions: d'una banda, una ideologia humanitarista

Lectures recomanades

E. Goffman (1961). *Internados. Ensayos sobre la situación social de los enfermos mentales*. Madrid: Amorrortu-Murguía, 1987.

E. Goffman (1963). *Estigma. La identidad deteriorada*. Buenos Aires: Amorrortu, 1993.

En aquestes obres, Goffman desenvolupa les seves anàlisis i, il·lustrant-les amb un gran nombre d'exemples, relats i casos.

i, de l'altra, una lògica oculta dins la institució, que fa que, pel mateix procés d'institucionalització, es contribueixi a reforçar el procés social de l'etiquetatge (*labelling*) i a reforçar les mateixes tendències que intenten prevenir.

És a dir, quan converteixen una persona en pacient, la redefeixen de tal manera que la modifiquen en un objecte adequat, però li poden prestar molt pocs serveis. Convertir-se en marginat seria com haver acabat una carrera. Es tracta d'un procés marcat per trobades i interaccions amb representants de les autoritats o de les ciències i les institucions que acabaran per consolidar la definició social de desviats sobre determinades persones, estigmatitzant-les.

Per a què serveix la presó?

Claude Lucas, a *Suerte. L'exclusion volontaire*, es fa aquesta pregunta. Tancat a la presó a vint anys, desertor temps després i novament tancat per robatori a mà armada a Marsella per a tornar a ser empresonat novament al cap de deu anys, aprofita l'última reclusió per a fer els estudis bàsics i després el primer cicle de filosofia. Anomenat "el Gàngster Filòsof", planteja el fet de la gran quantitat de gent jove que ha passat per la presó. Per a ell, el fet de treure sentit a l'existència de l'home, de matar el temps, és matar-lo socialment, i proposa un canvi respecte a la concepció del temps de la jornada a la presó, deixar de considerar-la com un temps mort que cal gestionar: "passar pel ritual carcerari, el mateix a totes les comissaries: àpats, passejades (biquotidianes), dutxes, visites de l'advocat i xerrades amb la família: aquesta retallada trosseja la jornada de tal manera que és difícil de dedicar-se a alguna tasca personal sense ser interromput" i proposa passar a considerar-la com un temps d'existència, obrir-la i que perdi la seva missió com a institució repressiva.

Així, mitjançant el procés d'etiquetatge, la separació interior-exterior, a més del sistema que es genera de sobrecontrol i sobreorganització de la vida quotidiana dels internats i del fet de trobar-se amb unes noves condicions de supervivència a partir d'un sistema de privilegis i càstigs, i també de noves normes, es produeix una modificació pel que fa a la seva identitat, que la deteriora, és a dir, la modifica negativament. Segons Goffman, això succeeix perquè es van produint diferents transformacions sobre la idea del jo que es relacionen amb una progressiva descomposició o desorganització d'aquest.

Estigma seria un atribut desacreditador que fa diferent dels altres la persona a la qual s'atribueix o que el posseeix. La converteix en menys desitjable fins a fer-li creure que és perillosa, dolenta o dèbil, depèn; és a dir, la marca. D'aquesta manera, es pot dir que el concepte d'estigma inclou tant aspectes físics com morals o psicològics (seguint una separació que fa el mateix Goffman).

Estigmes

Els stigmes a l'antiguitat grega eren les marques corporals que les societats utilitzaven per a marcar les persones que feien alguna falta, amb algun símbol o ferida a la pell.

Una conseqüència és que els altres membres del grup poden, per exemple, evitar la seva presència i considerar negativament la seva companyia. També pot ser que, en rebre aquest tractament, la persona estigmatitzada es retiri, percebent l'única societat que el rep com un igual la d'altres que són com ell, igualment estigmatitzats, o tingui moltes altres reaccions i comportaments que Goffman descriu als seus llibres.

Aquest fet és el que anomena **alienació grupal** en els dos sentits. És a dir, **alienació endogrupal**, que es produiria en relació amb el grup al qual s'atribueix la pertinença de la persona estigmatitzada, amb el qual, de fet, ella no s'hi sent identificada necessàriament, i que en constitueix el seu grup natural o del qual prové. L'**alienació exogrupal**, que sovint coincideix, més o menys, amb el grup o societat que el margina, que seria el grup on es troba la persona abans de passar a un tancament, però del qual tampoc no forma part.

Una dada molt important que cal assenyalar és el manteniment de la posició desviada, en tant que el grup estigmatitza la persona, l'obliga a mantenir una situació especial. Així, les persones marcades difícilment poden ocupar certes posicions socials. Aquest seria el cas que, pel fet d'haver estat en una presó o en una institució psiquiàtrica, no es contractés algú en un treball o no se l'ascendís laboralment, per posar un exemple.

2.3. Els psiquiàtrics, la situació social dels pacients mentals i els ajustaments institucionals

La institucionalització en els asils psiquiàtrics constitueix un cas concret del que hem exposat fins ara. Aquí es donen clares diferències entre pacients i terapeutes, o grup reclòs. Tant és que no constitueixin pròpiament un grup en el sentit estricte, la diferència entre interns i experts, professionals, vigilants o cuidadors, sigui com sigui, marca i delimita les **identitats**. En aquest sentit, es pot entendre la base del deteriorament de la identitat de la qual parla Goffman, tal com hem vist en el subapartat "La identitat deteriorada, el procés d'estigmatització i l'alienació grupal".

"El futuro interno llega al establecimiento con una concepción de sí mismo que ciertas disposiciones sociales estables de su medio habitual hicieron posible. Apenas entra, se le despoja de inmediato del apoyo que éstas le brindan. Traducido al lenguaje exacto de algunas de nuestras instituciones totales más antiguas, quiere decir que comienzan para él una serie de depresiones, degradaciones, humillaciones y profanaciones del yo. La mortificación del yo es sistemática aunque a menudo no intencionada. [...] Los procesos mediante los cuales se mortifica el yo de una persona son casi de rigor en las instituciones totales; su análisis puede ayudarnos a ver las disposiciones que los establecimientos corrientes deben asegurar, en salvaguardia de los yo civiles de sus miembros.

La barrera que las instituciones totales levantan entre el interno y el exterior marca la primera mutilación del yo. [...] En las instituciones totales, por el contrario, el ingreso ya rompe automáticamente con la programación de rol, puesto que la separación entre el interno y el ancho mundo 'dura todo el día', y puede continuar durante años."

E. Goffman (1961). *Internados. Ensayos sobre la situación social de los enfermos mentales* (pàg. 26-27). Madrid: Amorrortu-Murguía, 1987.

Així, s'explica com influeix el fet de quedar-se sense pertinences personals, amb el significat que aquestes tenen per a les persones, i també les diferents humiliacions i vexacions a què estan sotmeses, a part de les dificultats per a l'adaptació a unes noves pautes de comportament.

¿Sirven los manicomios?

"Meerlo: –Usted parece manifestar una actitud muy agresiva ante las instituciones. Se puede decir que la persona encerrada es una molestia para la sociedad o para sí misma. Muchos pacientes se sienten protegidos, y están protegidos, por la institución.

Goffman: –Ya sé que esto lo dicen siempre las autoridades psiquiátricas y, tienen razón, hasta cierto punto. Pero intente comprender esto: de momento, yo no trato de hablar de enfermedad mental; estoy hablando del manicomio público y hablo de éste como de una institución."

E.Y. Goffman (1988). *Los momentos y sus hombres. Textos seleccionados y presentados por Yves Winkin*. Barcelona: Paidós, 1991.

Tanmateix, Goffman també explica quines maneres hi pot haver d'adaptar-se o escapar-se del que marca la institució. Hi ha el que anomena **ajustaments primaris**, els que les persones fan cooperant amb una organització i esdevenint-ne un membre "normal", i els **ajustaments secundaris**, que són tot el contrari, els que permeten a un membre d'una organització d'assolir fites o emprar mitjans que, en canvi, no serien els previstos i requerits.

D'aquesta manera, se salten els fets implícits sobre què s'hauria de fer i les persones s'aparten dels rols que n'esperaven les institucions. Tots dos tipus d'ajustaments els reconeix com a temes dependents de la seva **definició social** i context, diferents, per tant, segons les societats o el temps. En aquest sentit, l'autor diferencia un mateix fet –passar la nit amb una dona– per a un pres als Estats Units (no es preveu i, per tant, seria secundari) o en una presó mexicana (sí que es preveu i, per tant, seria primari). Altres exemples serien el fet de pintar, escriure o agafar llibres d'amagat on són prohibits o, a l'inrevés, demanar-los expressament per aconseguir algun benefici previst.

En el cas de les institucions psiquiàtriques, un altre element molt important seria **la necessària complementarietat i les dinàmiques de rols i d'identitats** i les seves diferents vessants: un és un savi, per exemple, l'altre és un ignorant, etc. El psiquiatra obliga el malalt a interioritzar la versió mèdica del seu estat perquè, si no, li és molt difícil fer la seva funció de metge i el malalt no es pot entendre ell mateix, ni pot entendre la seva malaltia, des de les seves pròpies coordenades socioculturals.

De tota manera, encara que sembli que fixa molt, els ajustaments secundaris permeten d'incorporar la capacitat de les persones de continuar lluitant per la seva autonomia i llibertat, fins i tot en situacions extremes (encara que se li ha criticat que no té gaire en compte el canvi social). Goffman, per exemple, diu que els individus, fins i tot en els manicomis, intenten marcar un espai de separació entre ells i el que els altres volen que siguin, intenten mantenir certa distància. No cau, per tant, ni en el determinisme ni en la idealització de la desviació. Actualment, seguint les elaboracions de Goffman i altres autors, es pot arribar a aprofundir més a partir de la interacció-confrontació entre ins-

titució i estigmatitzat, en la qual no solament canvia aquest últim, sinó que l'altra també pot arribar a canviar o a ser destruïda. Els seus estudis sobre desviació social/dissensió han marcat nombroses perspectives actuals de treball.

3. La crítica de Michel Foucault a la institució com a dispositiu disciplinari. Les pràctiques de tancament i el saber: el manicomi i la presó

L'aproximació arqueològica i genealògica del mètode de M. Foucault a l'anàlisi de les institucions socials es desenvolupa a partir de la crítica a la racionalitat moderna i la seva pretensió de veritat. Així analitza, tal com veurem la relació entre organització social, política i coneixement per a entendre els mecanismes d'opressió i subjectivació.

3.1. Les relacions poder-saber i les pràctiques de tancament

Un dels desenvolupaments més punyents a l'hora d'explicar el funcionament de les institucions, el trobem en la perspectiva que exposa Michel Foucault, quan no solament es queda en l'anàlisi de les institucions totals, sinó que els dóna altres dimensions en fer-ho a la llum del poder. Considera que el poder l'exerceixen una sèrie d'institucions que sembla que siguin independents del poder polític en si mateix (Administració, policia, aparell de l'Estat...), però que en realitat hi estan íntimament relacionades, com ara les institucions del saber, de la previsió o de l'assistència: es tracta de les relacions poder-saber. L'exercici del poder, segons aquest pensador, crea saber i el saber produeix efectes de poder.

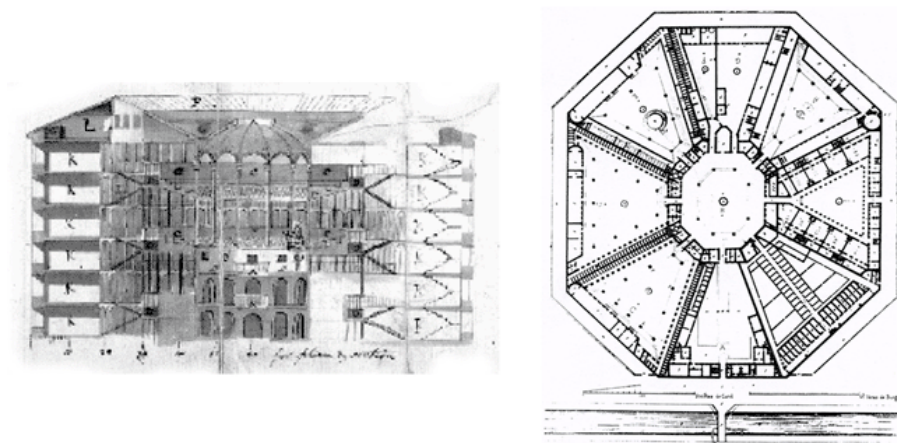
Stultorum sensuum nauis in exitium tendens Folio III.

Stultifera nauis explanatio

Hi ha espais de control que creen la ficció de la llibertat i de racionalitat del sistema: el que anomena *estratègies o tàctiques de govern social*. Ara bé, aquest concepte d'estratègia no s'entendria com el model més clàssic de funcionament del poder de control social, com trobant-se en un lloc precís o per part d'algú precís (model jurídic), amb una dinàmica vertical, un grup o individu que té recursos, i ordena, sanciona o premia, etc., sinó que, segons el paradigma estratègic, el poder no és una potència d'algú o alguns, sinó que és una situació estratègica que coexisteix en una relació.

Constitueix la base d'aquests treballs, de la mateixa manera que ens trobàvem amb els treballs de Goffman, en part, però amb un enfocament diferent, el que té a veure amb les relacions que s'estableixen a l'entorn de la diferència i la desviació o dissidència de la norma. Per això, Foucault utilitza la figura del Panòptic de Bentham per a explicar com s'autoregulen els comportaments sobre la base d'un règim continu de vigilància suposada i invisible. Hi ha efectes de regulació social a partir d'un poder que estableix el principi de la norma, defineix què val i què no val, i és un poder productor en el sentit que genera aparells de saber i coneixement disciplinaris. El pas que es produeix és actuar per la norma i el control en comptes de fer-ho per la llei i la repressió.

Edifici dissenyat per Bentham, en el qual hi ha una torre central des d'on es poden veure tots els compartiments distribuïts al seu voltant, sovint en forma de cercle. La qüestió és com, pel fet de poder ser vist des de qualsevol dels compartiments a qualsevol moment per part de qui hi hagi en la torre o espai central de vigilància, fa que s'adaptin els comportaments a aquesta possibilitat de visibilitat, ja que mai no es pot saber quan i a quin moment es concreta la mirada. Un exemple d'adaptació pot ser des d'una sala de presó a una de cures intensives en un hospital. Foucault també utilitza aquesta imatge per a mostrar com ens podem autocontrolar d'acord amb objectius socials que nosaltres creiem personals.

Trobem la base en les relacions poder-saber-veritat, que formen els discursos que una societat fa funcionar com a vertaders, i els efectes i pràctiques socials que generen. El pas cap al treball de Foucault ens permet d'entendre com, de fet, tant amb la malaltia mental com amb la delinqüència, el naixement de la psiquiatria com a tal a les acaballes del segle XIX porta tot un seguit de creacions d'altres objectes i pràctiques que la configuren. D'aquesta manera, ens trobem amb una institució, el manicomi i la malaltia mental, per exemple, però no sola, sinó amb tota la xarxa de sabers que inclou d'altres institucions com les legals, els professionals d'una i altra, metges, psiquiatres, cuidadors, etc., tal com passa amb la presó i la criminalitat.

Lectures recomanades

Algunes obres de Foucault:
M. Foucault (1963). *El nacimiento de la clínica*.

M. Foucault (1964). *Historia de la locura en la época clásica* (dos vol.). Madrid: Fondo de Cultura Económica, 1985.

M. Foucault (1975). *Vigilar y castigar*. Madrid: Siglo XXI, 1982.

Els estudis de Foucault impliquen un desplaçament dels enfocaments dominants fins ara sobre la desviació social, perquè el que fa aquest pensador és presentar-ho amb una òptica radicalment diferent. Així, en les seves obres *Historia de la Follia* i *Vigilar i castigar*, mostra com s'exerceixen les polítiques sobre els cossos i com el sistema de poders aconsegueix obtenir diferents utilitats de l'acumulació dels homes a diferents institucions. Presó i manicomi serien dos exemples de **laboratoris de tècniques de transformació de les voluntats humanes**, a partir de les ciències mèdiques, humanes, socials i jurídiques.

En aquest sentit, cal especificar, encara que sigui breument, que una de les grans aportacions és la manera en què assenyala l'important rol de les diferències dicotòmiques del pensament modern occidental entre normalitat-anormalitat/patologia, racionalitat-irracionalitat, ordre-desordre, lliure-tancat, inclusió-exclusió, etc.

És clar, doncs, com podem veure, que, en tots dos casos, les institucions corresponents, manicomi i presó, es basen en els mateixos fonaments. L'aïllament terapèutic o correctiu es fonamenta en una xarxa de sabers i pràctiques que actuen sobre la base d'una sèrie d'objectius com el benestar social, l'ordre social, l'aïllament del que no és normatiu, el desenvolupament de tècniques de control, vigilància i coneixement sobre cadascun, la recerca de la redempció o la curació... En fi, el canvi d'una lògica més basada en la repressió a una altra lògica basada en l'humanitarisme. Tanmateix, se'ns presenta amb claredat la manera en què, finalment, totes dues institucions acaben reproduint gran part dels fenòmens característics dels tancaments dels segles anteriors i la manera en què, de fet, la principal conseqüència passa pel fenomen del desenvolupament d'una sèrie de pràctiques noves com poden ser la medicalització i l'empresonament, acompanyades de la més clara segregació social.

3.2. La disciplinarització de la follia i el psiquiàtric/manicomi

El treball de Foucault a *Historia de la locura en la edad clásica* (1961) i a *El nacimiento de la clínica* (1963) mostra com es produeix una afirmació a partir de rebutjar allò no entès, temut, menyspreat, etc.. I què ha portat una cultura concreta, l'occidental, a entendre i voler controlar la follia com una malaltia mental, i com, de fet, les ciències mèdiques i humanes han deixat de banda els coneixement històrics i els règims socials de producció d'un objecte d'estudi i control? Dit d'una altra manera, què implica definir i excloure la follia? L'exclusió de la follia porta en si el mateix fet de la definició de la racionalitat i el seu valor. De fet, un dels grans temes és el del tancament, que

acompleix la idea de controlar allò que molesta l'ordre públic i una determinada moral. No es tracta, doncs, d'un tancament **necessari terapèuticament**, sinó més aviat d'un tancament **necessari moralment**.

Aquest és l'objectiu de muntar un dispositiu de captura de la folia i de les tècniques de vigilància, judici, etc., de fet, reproduint l'escissió entre raó-folia, i fora-dins, que incorpora també l'explicació del naixement de la psicologia.

Lectures complementàries

F. Alvarez-Uria (1983). *Miserables y locos. Medicina mental y Orden social en la España del siglo XIX*. Barcelona: Tusquets.

Hi desenvolupa, a partir del mètode genealògic de Foucault, una anàlisi sobre el naixement de la psiquiatria al segle XIX, a partir de crear tant una institució nova (el manicomí) com una nova legislació sobre el lloc dels pacients i la seva regulació. També senyala com es forma un nou cos de professionals i el naixement d'una altra institució com és la presó, per a mantenir l'anomenat ordre públic.

Vegeu també:

G. Canguilhem (1978). *Lo normal y lo patológico*. Mèxic: Siglo XXI.

En aquest sentit, l'hospital seria entès com un sistema/espai disciplinari, en tant que es reparteix i distribueix en el seu interior els malalts per a poder ser vigilats i classificats. El cas de l'hospital psiquiàtric seria com la disciplinarització de la folia (l'asil psiquiàtric es constituïria com el camp de forces entre el psiquiatre i el boig), el reajustament de l'individu malalt a les normes de comportament, sol·licitades, finalment, per la família, la societat, etc. A partir d'aquí, s'elabora el concepte d'anormalitat psíquica, el perfil, les correccions, etc. Però, tanmateix, amb el concepte de llibertat, i analitzant el que la nostra societat ha marginat, Foucault presenta les resistències, significacions i accions diferents, en els marges no calculats.

3.3. La pràctica de l'empresonament i la presó

L'altre gran treball de Foucault té a veure amb la justícia criminal i el seu afany de veritat. La tecnologia biopolítica dels cossos fa possible que la justícia moderna busqui castigar, no un acte, sinó una individualitat psicològica. La presó, en aquest cas, seria la tècnica de correcció del comportament de la delinqüència, un lloc on es concentraria, s'homogeneïtzaria i es controlaria. Per això, el que succeeix justament és que la funció positiva de la presó és la de fabricar la delinqüència.

Un exemple d'això seria l'anomenada *perspectiva radical en criminologia*, que replanteja redefinir el crim com una violació dels drets humans políticament definits, per exemple, el dret a no morir-se de gana, el dret a tenir un habitatge, etc.

En el nom del pare

La pel·lícula de Jim Sheridan, *En el nom del pare*, més enllà de la denúncia d'una injustícia judicial, constitueix un magnífic exemple de denúncia d'un problema de drets humans, i de funcionament burocràtic inútil, de la fragilitat del sistema legal i penal. La situació

que es planteja en la pel·lícula és el procés de tancament a la presó d'un grup de persones acusades d'un atemptat terrorista per les forces policials. Els acaben declarant culpables, tot i que, en el judici, es declaren innocents. Fins anys després no es reconeix la seva innocència i l'error encobert del sistema.

Foucault ha demostrat com el control dels desviats a partir del saber i l'Estat i la disciplinarització dels subjectes serien instàncies constitutives i centrals en el mateix sistema: es creen poders hegemònics amb polítiques que es presenten com a vertaderes. La seva obra sobre determinades institucions potser no es basa tant en el seu funcionament intern, tal com feia Goffman, sinó més aviat en el que constituïria la seva implicació en estratègies de saber i poder. Mostra com s'originen les tècniques de vigilància, control i disciplinarització i les seves transformacions i funcions. Tot dispositiu legislatiu organitza espais protegits en què la llei pot ser violada, ignorada, i altres espais de sanció.

Les il·legalitats no són accidents, sinó elements previstos. També mostra com aquesta gestió de la il·legalitat, anormalitat, etc. enfronta uns grups socials contra uns altres.

De fet, tal com declara l'autor, hi ha hagut estudis sobre les presons com a institucions, però molt pocs sobre l'empresonament com a pràctica punitiva general a les nostres societats.

"Tanto en este trabajo sobre prisiones como en otros, el blanco, el punto de ataque del análisis, no eran las "instituciones", ni la "teorías" o una "ideología", sino las "prácticas" y esto para entender las condiciones que en un momento determinado las hacen aceptables: la hipótesis es que los tipos de prácticas no están únicamente dirigidos por la institución, prescritos por la ideología o guiados por las circunstancias –sea cual fuere el papel de unas y otras–, sino que poseen hasta cierto punto su propia regularidad, su lógica, su estrategia, su evidencia, su "razón". Se trata de hacer el análisis de un "régimen de prácticas", siendo consideradas éstas como el lugar de unión entre lo que se dice y lo que se hace, las reglas que se imponen y las razones que se dan de los proyectos y de las evidencias. [...] Así que yo he querido hacer la historia no de la institución-prisión sino de la "práctica del encarcelamiento."

M. Foucault (1975). *Vigilar y castigar* (pàg. 58-59). Madrid: Siglo XXI, 1982.

De fet, el treball de Foucault, tant sobre la presó com sobre els psiquiàtrics o, dit més d'acord amb el seu pensament, sobre les pràctiques de l'empresonament legal i la psiquiatrització de la malaltia mental, mostra que tant la presó com l'hospital psiquiàtric constitueixen programes explícits, en el sentit que el que els conforma són tot un seguit de prescripcions calculades, a partir de les quals s'han d'organitzar tant uns espais com uns determinats comportaments per als seus participants.

Lectures complementàries

J. M. García-Borés (1993). *La finalidad reeducadora de las penas privativas de libertad en Catalunya. Análisis psicosocial crítico-evaluativo (tesi doctoral)*. Barcelona: Biblioteca de Psicología de la UB.

C. Fernández-Villanueva (1998). *Jóvenes violentos*. Barcelona: Icària.

4. Aproximacions a la noció de control social

Tal com hem vist fins ara, de fet, no es pot parlar de les institucions socials sense parlar del control social. Ambdues nocions estan íntimament relacionades. Però també, tal com podeu deduir del que hem exposat, no es podria entendre que anéssim només en una direcció. És a dir, que el control social estigui lligat a les normes i al seu compliment a partir de les institucions o dels mecanismes grupals, no implica la seva automàtica incorporació en termes de socialització i manteniment de l'ordre social establert. Ja hem constatat que qualsevol forma de regulació social no exclou que es produeixin canvis o que en la seva aplicació pràctica es confrontin amb resignificacions o resistències. Aquest seria el cas tant dels diferents tipus d'*ajustaments* explicats per Goffman, tot i que sense anar tan lluny, o, més encara, dels *espais de llibertat* dels quals parla Foucault. Constituiria la presentació d'una nova forma d'explicar el funcionament del poder, a partir del paradigma estratègic, la relació poder-saber-veritat, o, com veurem posteriorment en aquest mòdul, a partir d'inscriure el control social o la vigilància en una situació de complexitat social i de noves formes d'ordre social a partir de les mateixes persones. Això vol dir que si ens fixem amb compte en la **noció de control social** veiem el següent:

"No hay por qué reducir el control social a los procesos que aseguran la internación de las normas sociales, aunque esto constituya una de sus facetas más importantes. El control social puede ejercerse, y de hecho se ejerce diariamente, a través de la coacción o de la coerción, amén de más sutiles técnicas de manipulación.

Tampoco se debe considerar que el control social significa un mecanismo de supresión de los conflictos, puede constituir perfectamente un mecanismo 'regulador' de los conflictos que define los modos aceptables de resolución y los márgenes de solución aceptables.

Por fin, sería una equivocación igualar 'control social' con mantenimiento y reproducción mecánica del orden social. El 'control social', y esto constituye una de sus facetas sistemáticamente ignoradas, *promueve y orienta los cambios sociales, encauzándolos en las direcciones compatibles con las características básicas del orden social instituido.*

Se puede decir que todo modelo teórico de 'control social', suficientemente representativo del funcionamiento real de este proceso, debe incluir necesariamente los procesos de regulación y orientación del *cambio social*, lo que no significa incluir los mecanismos predictivos lineales del tipo criticado por K. Popper (1961)."

T. Ibáñez (1982). *Poder y Libertad* (pàg. 111). Barcelona: Hora.

Lectura recomanada

T. Ibáñez (1982). *Poder y Libertad*. Barcelona: Hora.

¿Usted nunca se sintió anormal?

Mujeres alteradas (1997). Buenos Aires: Ed. Atlántida.

Per això, en aquest apartat, farem referència al funcionament de les normes amb el que en psicologia social s'ha estudiat com a pressió grupal, mecanisme de poder i conformisme, a la seva resistència, en termes d'acció, canvi, autonomia i llibertat, per a passar, finalment, a considerar altres formes de pensar el control social en les noves societats informatitzades, globalitzadores i complexes.

4.1. La dinàmica dels grups amb les normes com a forma de control social

De fet, i dit d'una manera general, la majoria de treballs de la psicologia social tradicional es basen en la idea de **control social com una forma d'influència**, d'una font concreta, en general, de poder (grup, instància...) que persegueix algun tipus de compliment, entenent-lo com l'acceptació de les normes o autoritats que prevalen, és a dir, del conformisme.

En principi, a més, això és considerat positiu i, de fet, s'intenta d'explicar a partir de la seva estructuració, manteniment i equilibri, des de les concepcions més clàssiques sobre els processos intragrups fins a d'altres de més actuals, però que continuen prioritant aquest suposat equilibri.

D'entrada, tal com hem anat veient, la vida social està regida per una normativitat formulada explícitament i implícitament que governa la majoria de les accions. L'ordre social a partir de les institucions i dels grups exerceix control sobre els seus membres a fi d'impedir-ne separacions.

D'aquesta manera, i segons el que s'ha explicat fins ara, es pot pensar que tota societat genera *posicions adaptades* i *posicions desadaptades* que critica i justifica alhora, però, que amb la constant activitat d'homes i dones, es transformen o repton. Trobem exemples en la pluralitat de subcultures que es generen, en relació amb la multitud també de diferents referents i contextos normatius. Un altre exemple el constitueix el simple canvi del llenguatge, l'argot o paral·lenguatge desenvolupat per certs grups.

Trobaríem, resumint el que han aportat els estudis sobre les normes grupals, una sèrie de *dimensions regulatives de les normes*, com ara, per exemple, relacions afectives, d'autoritat, presa de decisions, relacions d'estatus, d'acceptació o pertinença a un grup, d'èxit, etc. També observariem una sèrie de *mecanismes de manteniment de les normes en el grup*: uns per a impedir-ne o dificultar-ne el no-seguiment com en el *procés de socialització*, (les normes s'aprenen i es donen a conèixer directament o indirectament) i uns altres per a prevenir i mantenir la *cohesió grupal* (el *mecanisme de control social actiu i passiu*), i també per a mantenir fora als que ja se n'han separat (*procés d'estigmatització*).

Teoria del labelling

Un cas molt relacionat amb l'estudi de Goffman i les investigacions psicosocials del funcionament dels mecanismes i dinàmiques grupals en relació amb les normes seria la teoria de la retolació, etiquetatge o *labelling*:

Es veu el desviat (persona que se separa de les normes) com una víctima de la societat. Una obra prototípica seria *Outsiders* de Becker, on la desviació no és una característica de la acció que fa algú, sinó el resultat de l'aplicació de certes normes pels altres, la retolació que fa la gent i, més sovint, els grups amb poder. Aquesta separació o desviació del grup es pot deure a les contradiccions internes que una cultura planteja als seus membres: entre les demandes que els fa i els valors que sustenten des de la cultura dominant.

Conformisme

De tota manera, en els estudis psicosocials es diferencien els tipus de posició conformista amb relació a la seva coherència cognitivocomportamental. Si es manté depenent dels objectius (instrumentalització) o per convenciment (identificació), per exemple, i també depenent de si és purament normativa (se segueix, però no es canvia privatament) o informativa (es considera que és l'adequat), etc. Es poden consultar els estudis de Kelman i Asch sobre el tema als diferents manuals de psicologia social i psicologia dels grups.

Aquesta separació es pot entendre tant per a evitar-ne el perill com per a fer més fàcil la seva identificació i té els efectes que hem presentat en els apartats anteriors: protegir i salvaguardar els interessos i avantatges percebuts per grups o individus situats en posicions dominants. És a dir, un ordre és mantingut per part d'uns òrgans de poder per a assenyalar les desviacions. També es pot entendre, com fan algunes teories, en termes de càstig i model perquè no es produeixi. Això seria el que, agafant un exemple del món literari, li passaria a Bernard, el científic mal integrat per fallades en el seu procés embrionari, com a part de la sanció que se li imparteix, condemnat a viure en una illa on són reclosos tots els innovadors, en el món que descriu Aldous Huxley a *Un món feliç* com a antiutopia d'una societat tancada.

4.2. Bases de transformació, canvi o resistència al control social

Sovint es dona una oscil·lació ben complicada entre comportaments adequats a les normes i d'altres que no ho són. Les bases que hem presentat abans constitueixen algunes de les de la majoria d'estudis de les dinàmiques dels grups petits des d'una perspectiva psicosocial. Tanmateix, no podem deixar de tenir en compte un parell de coses fonamentals. Una d'aquestes és que si les institucions no es poden pensar sense la dialèctica institut/instituent, els grups tampoc. Aquesta part la trobem explicada sovint a partir dels canvis de normativització en els grups i a partir de diferents processos: o bé s'accepta la transformació de normes perquè són fetes per membres valorats molt positivament pel grup, de tal manera que aquest canvia, o bé es va creant un subgrup de persones que se n'han apartat i que amb les seves accions també acaben produint transformacions.

Mitjans de comunicació i normes socials

L'escriptora i periodista catalana, Montserrat Roig, va portar al seu programa *Personatges* una dona, Irene Puigvert, i va rebre un munt de cartes a favor i en contra. Tal com ella mateixa diu, "No hi ha cap personatge de tots els entrevistats que hagi mogut tant soroll. [...] La Irene Puigvert és una dona sense estudis, que confessa haver estat tancada al manicomí, baixa i de cara infantil. Porta trenes. Vaig seguir una mica per sobre el consultori que dirigeix en una d'aquestes revistes del cor. L'èxit és considerable. [...] La Irene Puigvert hi practica una mena de psicoanàlisi per a pobres. [...] Si volem saber perquè en Tàpies s'ha fet pintor, crec que també és just voler esbrinar per què la Puigvert s'ha fet mèdium."

Montserrat Roig (1988). *100 pàgines triades per mi*. Edicions la Campana.

Tanmateix, tal com passa, com comentàvem abans, amb les institucions i el canvi, cal incloure l'**autonomia de les persones i el concepte de llibertat** per a entendre que no es tracta mai d'un procés tancat i previsible, ni segurament encarregat o esperable d'un determinat grup social.

En aquest sentit, el que recull millor aquesta idea és l'aclariment sobre la comprensió del funcionament del poder que ens fa Tomás Ibáñez:

"Pensar el poder en relació amb la llibertat o la autonomia condueix a plantejarlo en termes de les *efectos* que té sobre els subjectes, deixant obertes totes les possibilitats en quant a les modalitats d'exercici.

Considerar que exercir poder és afectar negativament a la autonomia o la llibertat d'un subjecte, encara que sigui per 'seu bé', encara que sigui sense 'intenció', e *incluso sin saberlo*, condueix a plantejar el poder en relació amb els diversos determinismes que incideixen sobre el subjecte, i apunta cap als mecanismes moderns de seua exercici. És perquè se ha exclòs la llibertat de l'anàlisi del poder per lo que este anàlisi s'ò ha produòt una caricatura. És el efecte produòt sobre la *autonomia del subjecte* lo que permet decidir si és una relació de poder, en tots aquells casos no trivials on cal una dubte."

T. Ibàñez (1982). *Poder y Libertad* (pàg. 3). Barcelona: Hora.

Això no vol dir que tant la idea de llibertat com la d'autonomia no es puguin pensar com si no formessin part del sistema social o com si no fossin clarament identificables. Hem de tenir en compte que es poden crear "il·lusions de llibertat", tal com podeu anar deduint del que hem anat exposant fins ara, de tal manera que aquestes conformarien una expressió ben subtil del poder institucional i del control social, ja que, en aquest cas, funcionaríem fent les coses creient que en tenim el control o que són decisió totalment nostra, tal com veurem més detalladament en els subapartats següents.

4.3. Altres accepcions de la idea de control social i anàlisi de la forma d'operar a les societats actuals

En aquests moments, la tendència que emergeix no és tant la de separar, aïllar o arrencar les persones que no segueixen les normes del cos social, ni reintegrar-les, sinó, més aviat, assignar destins socials diferents als individus depenent de les seves capacitats, a fi que puguin assumir les exigències de la competitivitat i de la rendibilitat. Fins i tot, es pressuposa que la marginalitat es pot convertir en una zona condicionada on els incapaços d'adoptar les vies més competitives estarien orientats. A partir de l'avaluació científica de les capacitats dels individus, s'economitzaria amb repressió i assistència, i arribaríem a "l'era del robot alegre" (J. Varela, i F. Álvarez-Uría, 1989).

El subjecte: "l'actant que sobreviu a les catàstrofes"

Aquesta idea és del sociòleg Jesús Ibàñez, que fa una crítica a les representacions ideològiques establertes i a les institucions, entre aquestes a la mateixa sociologia, i que considera que la creativitat davant el conformisme és fruit d'una resposta personal i compromesa, del sorgiment de diferents contracultures i d'explicacions més dialèctiques sobre el que generen les estructures i el que les genera al seu torn. També advoca per una concepció positiva de la postmodernitat.

Es pot consultar, per exemple: *Del algoritmo al sujeto. Perspectivas de la investigación social* (1985). Madrid: Siglo XXI. Aquí estudia, en la línia de Foucault, algunes tècniques d'investigació social que "subjecten" el subjecte.

En fi, qualsevol denominació de la separació, no-acceptació o trencament de les normes socials, té vessants tant sociològiques com psicològiques que no es poden separar, ja que són producte i funció de la societat. No hi ha regles universals. Aquestes varien d'un lloc a un altre, tant en les seves definicions com en les seves actuacions. També varien en l'espai i el temps i per això s'han d'estudiar en el seu context, mirant quines funcions compleixen.

No ens podem estendre gaire més, però sí que cal fer constar que, actualment, des de la psicologia, es continua el treball en aquest sentit i sobre quin tipus de subjectivitat es fa necessària actualment per a l'ordre social dominant per a ajudar a mostrar com funciona i com constreny les persones a partir de les demandes que genera en l'àmbit institucional i social.

En aquest sentit, i només com a exemple, val la pena de fer referència a la idea que, en aquests moments, es pot comptar amb el fet que es dona un canvi en la societat de consum que assegura certa acceptació majoritària de les normes socials. Segons Zygmund Bauman (2000), aquestes fan que pràcticament sigui més important ser capaç de consumir que no pas tenir un treball. Una altra conseqüència és la llibertat de moviment en la globalització, que, de fet, provocaria un gran nivell de patiment. Aquest autor se centra en l'anàlisi del temps i l'espai per a entendre les noves relacions entre estructura i organització social; en la nova forma de control social associada a les tecnologies de la informació i de la comunicació. La tesi principal és la pèrdua de responsabilitat de l'acció del poder, en tant que, per exemple, les localitats perden la seva capacitat de negociar o generar sentit. Es tracta d'una forma de poder que intenta de garantir el poder adquisitiu dels consumidors, es criminalitza la pobresa i la marginació, i en la classe mitjana es pateix angoixa i inseguretat:

"Amb la llibertat de moviment com a nou centre, la polarització actual té moltes dimensions. Aquest nou centre dona una nova lluentor a les tradicionalment respectades distincions entre rics i pobres, nòmades i sedentaris, normals i anormals o aquells que havien violat la llei. La qüestió de com s'entrellacen i influencien mútuament aquestes dimensions de la polaritat constitueix un altre problema complex."

Z. Bauman (2001). *Globalització. Les conseqüències humanes* (pàg. 35) Barcelona: Pòrtic.

Escolarització

L'escolarització es pot considerar una institució social també amb efectes de regulació de l'ordre social. En aquest sentit, recomanem que veieu la pel·lícula *Zéro de conduite*, de Jean Vigo, en què, de fet, el que es fa palès és que l'escolarització pot ser un procés semblant a l'empresonament, tant per la forma espacial de les escoles, com per un funcionament normatiu espartà, que es contraposa a la creativitat, i les activitats contràries a l'exces (control, autoritat, conformisme i disciplina) que conformen l'educació. Això no resta cap importància a l'educació i, lògicament, va canviant amb el temps. En aquests moments, pren d'altres formes, ja que hi ha hagut diferents moviments de renovació i canvi pedagògic.

També s'ha plantejat que el tipus de subjecte que necessita el sistema del neoliberalisme seria un subjecte canviant constantment, flexible, d'auto-invenció constant, etc., el "subjecte esquizofrènic" de la postmodernitat, ja que el sistema no pot proporcionar formes de suport que durin més. La psicòloga Valerie Walkerdine (2001), analitzant les pràctiques discursives i la ideologia, ens prevé dels seus efectes en termes de regulació de la subjectivitat (construint aquesta idea d'identitat canviant amb múltiples possibilitats, trencant amb el seu context comunitari, pendent de la innovació, etc.) i de control social. Es té l'efecte d'una sensació permanent de fracàs per part de les persones, ja que

El subjecte del consum

Jesús Ibáñez aplica les seves aportacions per a entendre la lògica moderna del consum, en la qual canvia la metàfora del panòptic per a explicar institucions tancades, com passa-va, per exemple, amb la presó o el manicomi, per a explicar la seva qualitat oberta, en tant que l'ordre del consum parteix d'un espai obert i es conforma el subjecte de consum (de productes, persones, etc.).

les seves trajectòries i experiències no poden tenir continuïtat perquè el que es necessita és un altre tipus de subjecte per al neoliberalisme. Aquesta autora ho diu de la manera següent:

"Estamos siendo testigos del derribo completo de la sociedad civil y del intento de fortalecer las características psicológicas y sociales de este Robinson Crusoe económico del liberalismo (incluso, cuando ahora este hombre también puede ser una mujer), alguien sin lazos fuertes ni raíces comunitarias."

V. Walkerdine (2001). *Psicología crítica y neo-liberalismo. Perspectivas europeas y latinoamericanas en diálogo* (ponència presentada a Santiago de Xile, a l'"Encuentro Internacional de Psicología Social Crítica").

En aquest mateix sentit, hi ha una altra anàlisi que denuncia la necessitat per al sistema neoliberal d'aquest subjecte sempre disposat al canvi constant, a l'adaptació constant, i que desitja el que és nou. Encara que pugui semblar que sortir de la immobilitat pugui ser interessant, en realitat es transmet una idea de flexibilitat constant i d'atracció pel canvi, que trenca amb la solidaritat o el valor de l'experiència, i també amb algun tipus de compromís ètic, i que genera discriminació social. De fet, es busca una transformació personal fent que quelcom necessari per al sistema sigui un objectiu personal i sembli alliberador i innovador. És el que el sociòleg Richard Sennet (1998), no exempt de problemes tampoc, mostra analitzant la situació d'acomiadats per grans multinacionals, d'un jove emprenedor i dels canvis en una panificadora familiar. Resalta el problema que no compti per res l'experiència ni la solidaritat, fet que té efectes negatius de valoració en les persones i la sensació que l'experiència passada no els serveix, a part del trencament de vincles socials importants i també identitaris.

4.4. Control social i relacions amb la diferència/desigualtat sexe-gènere

Hem de pensar en les situacions de desigualtat social en les institucions socials, tant respecte als valors i normes que transmeten com a la seva mateixa organització, per la diferència de sexe i de gènere en què es fonamenta la cultura occidental. Aquestes han pres i prenen diferents formes, des de les que es poden trobar pel que fa a l'accés a l'educació, al treball, dins les mateixes condicions en què es desenvolupen cadascuna d'aquestes activitats, fins a les que fan referència a la manera en què les institucions, i entre aquestes la mateixa ciència, participen també en la definició, construcció i difusió de les idees associades als homes i les dones.

Una manera d'entendre les relacions que es donen entre la diferència sexual i de gènere, les institucions i el control social, tal com us podeu imaginar, passa pel que constitueix, entre altres coses, l'organització a partir de funcions, rols i valors, d'una sèrie d'activitats socials regulades per les institucions. Les pràctiques socioculturals de tractament de la diferència o separació de la normativitat en relació amb la diferència sexual i la legitimitat que s'ha pogut donar, tal com hem vist en les situacions d'exclusió social. Un altre aspecte seria com les identitats que els són associades limiten les possibilitats d'accions i ocupacions a la vida quotidiana.

El control social de les dones: de la persecució de les bruixes a les receptes de tranquil·litzants.

El comportament, tant en la seva vessant més afectiva i emocional com en la que té a veure amb la transformació o ocupació de rols, estatus i posicions no adscrites per raó de la diferència sexual i de gènere en una societat donada, ha comportat des de les pràctiques de tancament a presons i accions com la persecució i prohibició de determinades pràctiques o execucions, fet que tindria a veure, per exemple, amb les dones classificades com a bruixes en altres moments de la història, fins a una acció més sofisticada, en la mesura que amb la psicopatologia o la psiquiatria s'ha passat a regular tot el que no és funcional o interromp el funcionament normatiu a partir de la teràpia farmacològica o parlada.

Tal com hem anat veient, s'han anat desenvolupant múltiples maneres de resistir tant a aquestes imposicions com als seus efectes, que han produït un gran nombre de transformacions en el pla quotidià i des de les aportacions feministes als estudis científics. En aquesta línia, podeu pensar en els treballs sobre com la història ha deixat de banda certs grups socials, entre aquests el de les dones, i recuperar experiències i aportacions per a transformar la mateixa manera de fer-la o denunciar l'heterosexualitat com a institució que marca què és normal en les relacions sexuals, el funcionament del sistema sexe-gènere i la desigualtat social de les dones. És per això que no es tracta només de la igualtat en l'estructura social sino d'examinar críticament les institucions socials i entre elles la de la ciència.

En aquest sentit, des de la psicologia social, l'èmfasi s'ha posat, sobretot, a assenyalar el paper que ha pogut tenir aquesta ciència a l'hora de "fabricar" els rols diferenciats sexualment i les atribucions, per tant, per raó de sexe, a unes maneres de ser que se suposaria que fan les persones d'un sexe més capaces de fer segons quina cosa que les de l'altre. Aquesta divisió, lògicament, es pot aplicar en tots dos sentits; això voldria dir que se suposa que una dona, per posar un exemple, s'encarregarà millor de l'educació primera de la infància que un home, o que un home serà millor enginyer o descarregarà paquets més fàcilment que una dona. Aquesta provocarà, per tant, efectes en el que s'espera d'un i l'altre, l'autoestima, les expectatives d'èxit laboral o triomf en determinats aspectes de la vida social.

Lectura complementària

C. Martínez López (1995). *Feminismo, ciencia y transformación social*. Granada: Feminas.

5. El pensament i la identitat institucional

Pel que fa a tot el que hem vist fins ara, cal anar una mica més lluny i començar a plantejar quines són les relacions més subtils entre les institucions, l'imaginari social i les accions col·lectives, com ens afecten les organitzacions, classificacions i actuacions de les institucions culturals i quina és la forma en què, a la vegada que ens influencien, nosaltres, amb les nostres accions, també les influenciem. Per a plantejar aquestes relacions de les accions quotidianes en ambdós sentits, farem referència al treball que ha fet la investigadora Mary Douglas i que s'ha publicat amb el títol de *Cómo piensan las instituciones*, ja que planteja la qüestió de **fins a quin punt depèn el pensament de les institucions**, i al treball de C. Castoriadis sobre *La institución imaginaria de la sociedad*, perquè inclou **tota la part creativa de l'acció humana**.

5.1. Institucions i pensament social: justícia, comunitat, identitat i vida quotidiana

El fet d'aproximar-se a la relació entre les institucions socials i la cognició individual resulta difícil, encara més, quan, de fet, el que s'intenta analitzar són els tipus de relacions de cooperació o solidaritat que s'hi desenvolupen, però també les d'opressió i dolor. Ja ho diu Mary Douglas (1986):

"Escribir sobre cooperación y solidaridad significa escribir, al mismo tiempo, sobre rechazo y desconfianza."

M. Douglas (1986). *Cómo piensan las instituciones* (pàg.15). Madrid: Alianza.

El seu objectiu és pensar a fons el que altres autors havien començat a desenvolupar sota la idea que les institucions tenen una ment pròpia i donar-li un altre tipus d'explicació. Se centra en les relacions entre les institucions socials, les accions individuals i les maneres col·lectives de classificar. La seva principal aportació es basa en la idea següent:

Les classificacions i categoritzacions amb les quals pensem les coses i els nostres actes ja ens vénen donats per la vida social, perquè per a pensar cal estalviar-nos certes despeses, de tal manera que, en economitjar energia cognitiva, hi ha coses que s'obliden permanentment, de tal manera que els valors van lligats als instruments de mesura. En aquest sentit, aquestes formes de classificació constitueixen qualsevol institució social, entenent-la en un sentit ampli com un agrupament social legitimat (una família, un joc, una cerimònia), i es **naturalitzen**.

És a dir, una sèrie de classificacions transmeses a partir de les institucions es prenen com si fossin coses o assumptes naturals; es tractaria d'una mena d'esclavisme mental. Les etiquetes o classificacions, tal com hem vist, de fet, de maneres diferents, en relació amb el treball de Goffman i Foucault, creen realitats que funcionen, inventen "ficcions" que funcionen com a veritats o "inventen la gent".

D'altra banda, pel mateix fet que les persones construeixen col·lectivament les institucions i les classificacions, aquestes, per la seva banda, els ofereixen la possibilitat d'identificar-s'hi, configurant, d'aquesta manera, les diverses maneres de pensar sobre el fet social.

"Las instituciones guían de manera sistemática a la memoria individual y encauzan nuestra percepción hacia formas que resultan compatibles con las relaciones que ellas autorizan. Fijan procesos que son esencialmente dinámicos, ocultan sus influencias y excitan nuestras emociones sobre asuntos normalizados hasta un punto igualmente normalizado. [...] Para nosotros, la esperanza de independencia intelectual radica en la resistencia, y el primer paso necesario para dicha resistencia consiste en descubrir cómo se apodera la garra institucional de nuestra mente."

M. Douglas (1986). *Cómo piensan las instituciones* (pàg. 37). Madrid: Alianza.

Finalment, una altra idea importantíssima és que les institucions no solament es dediquen a les rutines, burocràcies i hàbits, sinó que també actuen eficaçment:

"Para mantener su forma, cualquier institución necesita legitimarse mediante una fundamentación específica en la naturaleza y en la razón; luego facilita a sus miembros un conjunto de analogías con que explorar el mundo y justificar la índole natural y razonable de las normas instituidas, y así consigue mantener una forma identificable y perdurable.

A continuación, la institución empieza a controlar la memoria de sus miembros; les hace olvidar experiencias incompatibles con la rectitud de su imagen y recordar hechos que respaldan una visión de las cosas complementaria consigo misma. La institución les suministra las categorías de pensamiento, fija las condiciones del autoconocimiento y establece las identidades. Mas todo esto no basta. También debe afianzar el edificio social sacralizando los principios de la justicia."

M. Douglas (1986). *Cómo piensan las instituciones* (pàg. 163). Madrid: Alianza.

Les institucions "naturalitzen", fan que sembli natural, des de la idea de l'amor romàntic, per posar un exemple, com si fos alguna cosa fora d'una construcció sociocultural temporal i que aconsegueix certes funcions socials o en reproduïx l'ordre fins al càstig de certs comportaments.

De fet, això explica el tipus de narracions i discursos que es produeixen al seu voltant i al seu interior. Per tant, el llenguatge en constitueix un element central i es genera en les dinàmiques relacionals dels grups i entre els grups dins les institucions, de tal manera que es produeixen versions dels fets que poden fer conciliar accions injustes sobre la base de les necessitats institucionals o bé de les necessitats col·lectives que actuen com a argument irrefutable, d'ordre no personal, camuflant els interessos particulars, ja sigui per seguir la lògica institucional, per aconseguir quotes de poder o per no trencar la normativitat

general. És per això que, des d'aquesta perspectiva, el que sembla més fonamental és canviar les institucions, més que no pas els individus, quan hi ha una situació greu de conflicte. De fet, això s'hauria de fer contínuament, perquè tal com dèiem a l'inici del mòdul, l'instituit es transforma contínuament per l'instituent, i viceversa.

5.2. Institucions i imaginari social: reproducció, transformació i vida quotidiana

El concepte d'institució i el d'acció humana van plegats. En aquest sentit, trobem una de les contribucions més interessants en el treball de Cornelius Castoriadis, *La institució imaginària de la societat* (1975), en què critica diferents teories, des de la marxista fins a d'altres d'empiristes, sobre la base, essencialment, de no tenir en compte l'acció humana. En aquest punt, no entrarem en aquestes tesis detalladament, però cal, almenys, fer-ne una referència en tant que suposen un trencament en la majoria de perspectives perquè incorporen el concepte de **creació i acció humana**, a la vegada que projecten la seva comprensió més enllà de les dicotomies bàsiques home-societat, més enllà del determinisme causal. H. Joas (1992) ho resumeix, fent referència al treball de Castoriadis:

"L'acció creativa es remet, d'una banda, a la creació d'institucions i, de l'altra, al món com un àmbit de possibilitat d'acció."

H. Joas (1992, pàg. 151)

De fet, Castoriadis no comparteix, tal com dèiem al principi del mòdul, una visió de les institucions com si transmetessin molt clarament els signes que les configuren, en el sentit que les persones els reproduïen sense gaire marge de maniobres; ben al contrari, considera que, de fet, tot depèn dels contextos, i que queden obertes les seves possibles significacions. Tanmateix, el seu plantejament no deixa de ser curiós en tant que pren el fet social com a fruit de la institucionalització perquè conforma l'imaginari, però, a la vegada, rescata tota la **possibilitat creativa de l'acció humana**.

5.3. El pensament androcèntric i masclista en les institucions de saber i les institucions totals

No podem deixar de fer un comentari, encara que no ens és possible de desenvolupar-lo detalladament, de com s'ha desenvolupat un pensament sociològic i psicològic sobre la producció del saber en l'estudi de les relacions socials i en la seva pròpia institucionalització, fortament marcat pel que podríem considerar dos biaixos o marques de la diferència de sexe i gènere i de les desigualtats de diferents tipus que se'n desprenen.

En aquest sentit, podem acceptar que gran part de les bases de les ciències socials dels estudis més clàssics, assumint una indiferenciació de les categories "individu", "persona", etc., i també una suposada mirada neutra, asexual i objectiva sobre el món social, han produït un ordre patriarcal i androcèntric.

En aquest sentit, un dels efectes es produeix sobre un tipus de coneixement i l'altre en relació amb les institucions, l'oblit o poc treball clàssic de les diferències sexuals i socials a l'interior d'aquestes. D'aquesta romanen qüestions actualment molt importants com l'assetjament o el simple efecte d'autoritat, com a fenòmens exemplars de les desiguals relacions sexuals en la institució acadèmica, institucions administratives i el mateix coneixement sobre aquestes produït, en pocs casos, amb un tractament precís de les diferències de poder i els seus efectes. No ens trobaríem només amb efectes de discriminació sobre el sou, el tipus de treball o lloc, sinó també amb l'exercici de poder a partir de les diferències dins les situacions jeràrquiques institucionals. De la mateixa manera, en institucions com ara l'educacional, ja sigui en centres com escoles o universitats, el treball que s'està duent a terme per a incloure la igualtat és potser molt més conegut.

Així, hem de tenir en compte el poder normatiu sobre la salut mental, especialment, exercit sobre les dones, i també la gran quantitat de prejudicis i biaixos generats al voltant del seu comportament, interpretació i intervenció corresponent.

Lectures complementàries

M. Duran (1996). *Hombres y mujeres en la formación de la teoría sociológica*. Madrid: Academia.

A. Moreno (1986). *El arquetipo viril protagonista de la historia. Ejercicios de lectura no androcéntrica*. Barcelona: Casal.

J. Sh. Hyde (1991). *Psicología de la mujer. La otra mitad de la experiencia humana*. Madrid: Morata, 1995.

6. La psicologia com a productora i reguladora de subjectivitat: el caràcter construït de les operacions sobre el *self*

No sé si encara ara, després del que s'ha anat veient al llarg d'aquest mòdul, podria romandre intocable la idea que el nostre jo, o els conceptes d'individu, persona i subjecte, fruit de la modernitat occidental, constituïrien quelcom d'autònom, autèntic, vertader, genuí i separat de les pràctiques institucionals. Una mena de centre personal i privat que funcionaria com una entitat que seria el centre integrat de certs poders: conscient, que sent, pensa, jutja i actua; el nostre "jo" com a realitat primària, de la base ontològica de la qual es fa sortir la resta, incloent-hi la societat i les relacions socials. Suposem que ens quedem alguns dubtes sobre com funciona el control social i com no solament es mostra a partir de la dominació dels seus braços més explícits, sinó també a partir de la mateixa manera que tenim de pensar sobre el món i a nosaltres mateixos. Potser cal començar a pensar d'una altra manera aquesta concepció de nosaltres mateixos en relació amb les institucions socials que ens envolten. Ja hem vist com algunes d'aquestes marquen clarament que és permès i què no ho és, en una societat donada, com s'hi actua i com això reverteix sobre els seus membres; tant els afectats com els que hi participen d'altres maneres i amb diferents rols. Segurament serà més difícil de veure les ciències com una institució, especialment en la seva vessant més positivista i pel que fa al camp d'estudi dels humans; com una institució de gran poder, amb un rol de regulació social i alhora amb una subtilitat que produeix la manera de pensar i actuar de les persones, o, dit d'una altra manera, que conforma la seva subjectivitat. És el cas de la psicologia, que prendrem com a exemple a partir dels darrers treballs que s'han dut a terme des de la perspectiva socioconstruccionista i que es basa tant en certes premisses dels treballs de l'interaccionisme simbòlic, de l'enfocament dramaturgic de Goffman i de l'anàlisi institucional, com en els de Foucault.

En aquest sentit, la qüestió central seria la de mostrar com els individus són constituïts per mitjà del domini social; com el fet que certes normes formin part de la nostra visió de sentit comú de la realitat fa que siguem capaços d'oblidar que són el resultat d'una producció, que han estat naturalitzades com a indiscutiblement biològiques o socials.

Dualitat estructural

Hi ha una essencial interpenetració dialèctica del subjecte i l'objecte, en la qual cap dels dos té una primàcia total, fet que el sociòleg Anthony Giddens anomena la *dualitat estructural*, que descriu la relació entre la persona i la societat: la persona és el producte de la societat i quan actuant també reproduceix o transforma potencialment la societat. La gent es pot transformar a causa de la modificació de les estructures per a les quals està constituïda.

6.1. Els processos d'individualització i disciplinarització com a base del naixement, institucionalització i desenvolupament de la psicologia

La majoria de treballs sobre la psicologia com a institució parteixen, tal com dèiem abans, de la manera d'abordar les històries de la producció del coneixement de Foucault, per a reconceptualitzar-la com un cos de coneixement. Aquest fet implica recordar la seva història des de la reconeixença de la complexitat i la historicitat de la seva producció i desenvolupament. Això fa que la parella individu-societat sigui vista com a efecte d'una producció específica, més que no pas com un objecte predonat de les ciències humanes. A partir d'aquí, s'explica molt bé la connexió entre **el procés d'individualització i el control social**, per a construir la concepció prevalent de persona i, així, revelar el seu rerefons d'ordre polític, raó per la qual cal anar enrere en el temps i examinar el context en el qual la ciència moderna de la psicologia emergeix.

Partint de la idea que la persona individual, el "subjecte de la psicologia", és l'objecte propi de la investigació psicològica, la tasca de la psicologia seria estudiar l'individu i desenvolupar lleis sobre el seu funcionament. La psicologia, doncs, ha assumit que aquest objecte de la seva investigació és una entitat natural amb atributs i que la pot estudiar empíricament. Diversos autors fan una anàlisi crítica del familiar, i donat per sabut, objecte d'investigació, la persona individu(al) que és el subjecte de la psicologia. En aquest sentit, la psicologia ni està avançant cap a la veritat científica ni està en conspiració amb els poders que oprimeixen la gent corrent, però cal traçar les condicions històriques que possibilitin el coneixement.

En tant que aquest fet vol dir examinar el "com" i el "perquè", la psicologia ha arribat a ser el que és. El discurs psicològic s'inscriuria en una xarxa de pràctiques que produeix "subjectes" en els múltiples llocs de la seva constitució, com ara l'escola, la família, l'hospital, etc. Aquesta és la relació fonamental entre el saber, les institucions, la burocràcia i el control del social, amb la seva doble vessant productiva i regulativa. Un exemple serien les tècniques de mesura mental, com ara els tests psicològics, registres, etc., que emergeixen i es desenvolupen com a fonament de les pràctiques que administren els individus.

Aquestes pràctiques formen una tecnologia social:

Orígens de la psicologia moderna

Es produeix en el període dels segles XVII i XVIII, quan l'ordre tradicional de la societat cedia el pas al període modern, en el qual el **procés d'individualització** apareixia, creant el concepte modern d'individu i, amb aquest, un règim diferent de control de la societat. Així, la individualització seria un aspecte del poder que, mesurant i calculant les característiques individuals, coincideix amb un discurs creixent sobre l'autonomia individual, emmascarant la realitat i ajudant a fomentar silenciosament l'individualisme.

Lectures recomanades

Sobre el construccionisme social, es pot consultar:

T. Ibáñez. *El conocimiento de la realidad social.* Sendai.

K. J. Gergen (1994). *Realidades y relaciones. Aproximaciones al construccionismo social.* Barcelona: Paidós, 1996.

"L' anotació rutinària i l' acumulació de detalls personals i històries de gran nombre dels interns identifica cada individu a través de la construcció d' un dossier consistent en aquells trets de la seva (d' ell o ella) vida que estan d' acord amb la institució i els seus objectius."

N. Rose (1989). *Gouverning the soul. The shapping of the private self* (pàg. 126). Londres: Routledge.

"[...] un tercer sentit en el qual aquests coneixements poden ser considerats com a constitutius, ja que no estan només confinats dins els tractats teòrics, sinó que organitzen pràctiques de **diferenciació i individualització**, pràctiques per al govern dels ciutadans com a individus. Aquests coneixements han comportat una transformació de la nostra existència com a subjectes i han estat molt relacionats amb la constitució de l'individu humà, ell mateix. La persona és produïda com un individu cognoscible en un procés en el qual les propietats d' un règim disciplinari, les seves normes i valors, han emergit amb atributs de les mateixes persones i, alhora, n' han esdevingut."

N. Rose (1989). *Gouverning the soul. The shapping of the private self* (pàg. 124). Londres: Routledge.

Aquestes pràctiques requereixen, per a la seva operació, noves formes de codificar la individualitat humana i comporten la invenció d' instruments que facin els éssers humans capaços de ser **individualitzats**, diferenciats, l' un de l' altre, en termes d' aquesta individualitat, amb la quotidiana operació de la documentació burocràtica.

6.2. La psicologia productiva com a constituent de la subjectivitat i la intersubjectivitat com a possibles objectes de direcció racional

A Occident, els programes per a governar les creixents àrees de vida econòmica i social per a aconseguir els objectius desitjats necessitaven forjar un nombre nou d' instruments i nous vocabularis si volien operar. Per al govern d' una població, família o, fins i tot, un mateix, és necessari tenir una manera de representar el camp que cal ser governat, els seus límits, característiques, aspectes clau o processos, objectius i altres, i lligar-ho tot junt, d' alguna manera més o menys sistemàtica. Es torna necessari, doncs, conceptualitzar una sèrie de processos.

Així, aquests llenguatges no solament legitimarien el poder o mistificarien la dominació, sinó que actualment constitueixen sectors nous de la realitat i fan practicables nous aspectes de l' existència. Si, per exemple, diem d' alguna persona que té un "trauma", que està "acomplexat" o "histèric", de fet anomenem el que s' ha fragmentat de l' experiència humana o el comportament, utilitzant un llenguatge que prové de la psiquiatria o la psicologia.

Lectura complementària

A. Gordo i J. Linaza (1996) *Psicología(s), discurso(s) y poder*. Madrid: Visor.

Lectura complementària

El treball del psicòleg social K. Gergen il·lustra bé aquests processos fent una anàlisi al llarg del temps.

K. Gergen (1992). *El yo saturado*. Dilemas de la identidad en el mundo contemporaneo. Barcelona: Paidós.

Es posa en evidència la importància de la psicologia moderna en la producció d'alguns aparells de regulació social que afecten la vida diària de tots nosaltres, no en el sentit que la psicologia hagi estat una força monolítica d'opressió i distorsió que encadeni els individus, sinó més aviat, en el sentit que la psicologia, inserida en les pràctiques socials modernes, ha ajudat a constituir la vertadera forma de la individualitat moderna. Constitueix subjectivitats com a objectes, a partir de produir explicacions o bé identificant problemes. Així és com la psicologia contribueix a posicions polítiques específiques.

La "disciplinarització"

La "disciplinarització" en el sentit d'establir els departaments d'universitat, laboratoris, diaris, etc. Aquesta seria la millor manera per a entendre el funcionament de les ciències mentals i els seus lligams amb les transformacions més generals, socials, polítiques o ètiques.

Aquesta forma de "**governament**" seria una combinació de la racionalitat política i la tecnologia social.

El governament depèn, d'una banda, del coneixement, de l'articulació dels llenguatges per a descriure l'objecte de governació i, de l'altra, de la invenció d'estratagemes per a inscriure'l. A les fàbriques, les escoles i l'hospital, les persones es reuneixen juntes, en massa, però, per aquest fet real, poden ser observades com a entitats tant similars com diferents l'un de l'altre.

Aquestes institucions estableixen un **règim de visibilitat**, sobre les pràctiques d'individualització, en el qual l'observat és distribuït dins d'un únic pla comú de visió:

"Cada vegada més, en el nostre propi segle, la psicologia ha participat en el desenvolupament de les pràctiques reguladores que operen no aixafant la subjectivitat, sinó **produint-la**, compartint-la, modelant-la, buscant construir ciutadans compromesos amb una identitat personal, una responsabilitat moral i una solidaritat social."

N. Rose (1989). *Governing the soul. The shapping of the private self* (pàg. 130). Londres: Routledge.

Aquestes institucions operen d'acord amb una regulació del detall. Aquesta regulació i l'avaluació de la conducta estableixen una reixa de codificació dels atributs personals. Actuen com a normes, capacitant les previsiblement aleatòries i impredecibles complexitats de la conducta humana, per a ser conceptualment codificades i conegudes en termes de judicis com el de conformitat o el de desviació d'aquestes normes.

Governament

Segons Foucault, pressuposa les maneres de pensar sobre la població, maneres de fer la objecte del discurs polític i del càlcul polític. Obre un espai en el qual les ciències psicològiques tenen un rol clau, ja que aquestes estan intrínsecament lligades als programes socio-polítics, els quals, per a governar els subjectes, han trobat que necessiten conèixer.

6.3. La psicologia com a ciència que participa en la institucionalització de la democràcia: la direcció de l'ordre social, autoritarisme i emancipació

Si la psicologia, tal com hem vist, participa creant i donant significat i valor a termes per a referir-se als humans i les seves capacitats, personalitats, reaccions, comportaments, etc., és a dir, constituint el camp de la subjectivitat en si mateixa, com un possible objecte del govern racional. Això vol dir que podem anar més enllà en aquesta explicació i esdevé possible concebre els objectius desitjats: autoritat, tranquil·litat, salut/benestar, felicitat i eficiència social, assolibles per mitjà del govern sistemàtic de la subjectivitat. La qual cosa fa que siguin construïts argumentativament com a dependents de la producció i utilització de les capacitats i propensions mentals dels ciutadans individuals. Per posar un exemple, quan es presenta la idea de tranquil·litat a partir d'imatges que ens hi fan pensar en la publicitat, en articles científics o d'altres sobre l'harmonia, la no-excitació per al bé psíquic personal o com a base de les relacions, etc., es transmeten, de fet, objectius socials: control, tranquil·litat, centrar-se en l'individual i dedicar-se a un mateix, etc.

Els psicòlegs socials, concretament, han participat en aquest procés d'individualització proporcionant tota una sèrie de qualitats personals internes, actituds, creences, motivacions, tipologies personals, persones cognitivament simples o complexes, etc, que constitueixen, també, les realitats de la vida quotidiana.

El que es posa en evidència és que les ciències psicològiques funcionen amb **dispositius** que permeten produir i governar la subjectivitat constitutiva dels subjectes lliures que produeixen i necessiten les democràcies (Ibáñez, 1990). És a dir, que permeten d'equipar-lo amb els sentiments, motivacions, desitjos, identitats, representacions i valors que en fan un subjecte governable sobre la base i en nom de la seva llibertat. Cal ordenar i normalitzar el camp de les relacions socials tant sobre el pla de les relacions interindividuals com en el de les intragrups.

Aquí, també cal que el domini d'aquestes relacions pels mateixos agents socials permeti de reduir al mínim la intervenció coercitiva de les instàncies encarregades de governar la societat. Així, a la psicologia, li toca produir el coneixement i procurar el vocabulari que permetin de dirigir les relacions socials de manera no coercitiva, és a dir, fent creure al subjecte que en posseeix el domini.

Aquesta associació entre ambicions de governamentar, demandes organitzacionals, coneixement científic, experts professionals i aspiracions individuals és fonamental en l'organització política de les democràcies liberals. Constituiria el fet d'actuar a distància, per part de les autoritats polítiques, sobre les

Discurs autojustificador

Robert Castel (1980), a *La sociedad psiquiátrica avanzada*, Barcelona: Anagrama, afirma que tant la psiquiatria com la majoria de les pràctiques terapèutiques mantenen sobre elles mateixes un discurs autojustificador que tendeix a reduir la totalitat de les seves funcions i dels seus efectes a la finalitat explícita i "noble" en què es reconeixen: la seva vocació terapèutica.

aspiracions dels individus, famílies i organitzacions. Això és possible per la disseminació de vocabularis per entendre la vida i les accions de la persona, vocabularis que són autoritzats, ja que sembla que provenguin dels discursos racionals de la ciència, menys qüestionables, partint del fet que se suposa que són veritaders, que no pas els valors que semblen més arbitraris de la política. Depenen de l'acreditació dels experts, que tenen poder per a prescriure vies d'actuació a la **llum de la veritat**, i com si no fossin interessos polítics. Operen, no per coacció, sinó per persuasió (N. Rose, 1989).

6.4. Aspectes socioconstruïts de les operacions que fem sobre el nostre propi jo: institucions, *self*, regulació social i resistència

Un altre aspecte íntimament lligat a l'anterior és el de les transformacions que podem fer nosaltres mateixos per mitjà de l'evocació de l'autoconsciència i el desig de fer rectificacions per a aconseguir uns objectius determinats, que ens semblen privats i personals, quan, en realitat, sovint coincideixen amb la recerca d'un benefici social en l'acompliment personal. És a dir: la nostra recerca de la pròpia identitat, la qual està constituïda per les formes d'identificació i pràctiques d'individualització per les quals estem governats i amb les quals ens proveeixen de les categories i objectius amb els quals ens governem nosaltres mateixos.

Aquesta és una transformació de l'individu, no per mitjà de la inculcació dels hàbits d'obediència, sinó de l'evocació de l'autoconsciència i del desig de fer rectificacions.

Aquests instruments no solament busquen dominar la subjectivitat, sinó produir individus que s'atribueixin un cert tipus de subjectivitat i que s'avaluïn i es reformin ells mateixos d'acord amb les seves normes: serien les **tecnologies del jo** que planteja Foucault.

Amb les tecnologies del jo, Foucault reprèn la qüestió de la governabilitat sota un altre aspecte: el del governament d'un per un mateix en la seva articulació amb les seves relacions amb l'altre (com es troba en la pedagogia, consells de conducta, direcció espiritual, prescripció dels models de vida, etc.), gràcies a les relacions de domini o de coneixement que ens sembla que tenim sobre nosaltres mateixos.

La idea principal seria que, per mitjà del pronunciament d'experts, tant a partir de la lletra impresa com dels mitjans de comunicació com ara televisió, ràdio, etc., es teixeix la fabricació de la nostra experiència de cada dia, les nos-

Lectura recomanada

M. Foucault (1990). *Tecnologies del jo*. Barcelona: Paidós.

tres aspiracions i insatisfaccions. Amb l'aproximació a aquestes tecnologies del "self", estem governats pel nostre compromís actiu en la recerca d'una forma d'existència que és a la vegada compliment personal i benefici social.

Amb les aportacions de Foucault (1976), Rose (1990) i Ibáñez (1990), tindriem que, amb les actuals racionalitats polítiques i tecnològiques de governament, els subjectes estan obligats a ser lliures, a buscar la felicitat i l'autorealització. El ciutadà no està dominat o reprimat pel poder, sinó sotmès, educat i sol·licitat dins d'una silenciosa i flexible aliança entre interpretacions personals, ambicions i maneres de viure valorades institucionalment o socialment.

Els llenguatges i les tècniques de la psicologia proporcionen, d'aquesta manera, vincles vitals entre el governament contemporani i les tecnologies ètiques per les quals els individus moderns governen les seves vides.

En el complex de poders sobre la subjectivitat, el social s'ha inscrit en el vertader interior de la nostra ànima. Estem governats, com fa notar Rose (1989), per la delicada i *minute* infiltració dels somnis d'autoritat i d'entusiasmes d'experts en les nostres realitats, els nostres desitjos i les nostres visions de llibertat.

Un treball que exemplifica això és el de Kitzinger (1989), que explica com els textos liberals que despatolitzen el lesbianisme, presentant-lo com una preferència sexual normal, natural i saludable o una elecció d'estil de vida i que és àmpliament aplaudit en el moviment gai. En realitat és l'aplicació selectiva d'aspectes de la construcció liberal humanística dominant i, mentre serveix als propòsits del lesbianisme, assegurant-li una relativa acceptabilitat social, a la vegada serveix als propòsits de l'ordre dominant, reforçant i validant la seva moral retòrica. Així, les explicacions liberal-humanístiques del lesbianisme que apel·len a les normes i valors occidentals àmpliament acceptats (la centralitat de l'amor romàntic, la importància de la felicitat personal, etc.) serveixen, doncs, irònicament, per a donar suport a aquestes ideologies i estructures socials soscavades per la realitat lesbiana. Aquestes identitats són encoratjades i promogudes activament per la ciència social, mentre que les identitats que impliquen un repte (per exemple, el feminisme lesbià-polític) són desacreditades i suprimides.

Aplicant la retòrica de "l'amor vertader", presenta el fet d'enamorar-se com el producte de motivacions, necessitats i passions innates, independents del control social.

L'efecte d'aquesta ideologia és privatitzar l'amor sexual-romàntic com una espècie d'opi de les masses, que, de fet, participa en la defensa de valors encara més importants per al sistema que els que en un primer moment es poden imaginar. Resumint, el que planteja aquesta autora en el seu treball és que la ideologia de la felicitat vertadera i l'autorealització, que esdevé socialment sedimentada durant la dècada 1965-1975, i que està ben representada en l'àmplia selecció dels textos de la psicologia americana d'aquesta era, ha

adquirit un poder socialment persuasiu considerable, com una justificació per a la resta de conductes qüestionables, ja que l'explicació de l'autorealització i la pau interna fan de suport d'un aspecte fonamental de la ideologia dominant: **el focus en un canvi personal com a substitut del canvi polític**. D'aquesta manera, aquest interès per a aconseguir la pau interior envoltada d'aquesta societat seria més una meta conformista que no pas revolucionària, fent passar per acceptables situacions que només aparentment trenquen la norma. No es tracta de no reconèixer la centralitat de la felicitat personal i l'amor romàntic com a principis que guien l'acció, però cal qüestionar les implicacions morals i polítiques de donar prioritat a aquests objectius individualistes. Allà on hi ha una explicació liberal sobre "l'amor vertader", aquesta explicació examina el paper de l'amor romàntic, la parella i la monogàmia en l'opressió a la dona.

Resum

Tal com hem presentat en aquest mòdul, les institucions socials transmeten els valors, rols i pautes de comportament d'un ordre social determinat, acomplint dues funcions a la vegada:

Una d'aquestes és que participa en la transmissió de codis i pautes de comportament que ens orienten i formen part indiscutible de les interaccions socials i que, tal com hem vist, produïm i reproduïm contínuament tant com canviem i resistim (instituits i instituent, alhora); l'altra és que, en tant que la majoria d'institucions prenen forma a partir d'organitzacions i estructures socials, tenen una capacitat i un gran abast a l'hora de participar en el control social.

Hi ha institucions tancades i obertes. Les institucions tancades en les quals s'aïlla i tanca els individus que s'aparten de la normativitat social produeixen greus efectes sobre la identitat dels interns, estigmatitzant-los, a causa del règim de control que es produeix en les interaccions entre les diferents posicions que hi coexisteixen. El seu funcionament es basa en una sèrie de dicotòmies jeràrquiques i complementarietats necessàries entre els diferents grups socials que conviuen al seu interior. D'altra banda, es generen resistències i ajustaments de diferents tipus a aquestes institucions per part de tots els seus components i també per part dels que s'han separat de la normativitat. Tanmateix, les conseqüències sobre les emocions, els sentiments, les idees sobre un mateix i les possibilitats d'integració o supervivència social en surten molt malparades.

Les institucions socials i les dinàmiques que generen tenen una íntima relació amb el pensament, tant perquè conformen activament i productivament el seu pensament com perquè en faciliten l'acceptació sobre la base que semblen fenòmens naturals i raonables dins la lògica que s'estableix. D'altra banda, aquesta relació amb el pensament fa que puguin dirigir les accions cap al que permet la seva supervivència i que es puguin legitimar, ja que en fabriquen des de la memòria fins a les identitats necessàries.

Qualsevol societat construeix i legitima certs tipus de permissivitats i certs tipus de prohibicions, certs valors i certes maneres de ser que transmet conformant l'imaginari social i que tenen a veure amb la idea de control social, entesa en un sentit ampli. Tanmateix, no es pot en pensar el control social sense el seu lligam amb la llibertat, la resistència i la transformació social.

S'han fet diverses crítiques a les institucions socials. La majoria han vingut de part de l'anàlisi institucional, de l'enfocament dramàtic d'Erving Goffman i el seu estudi microsociològic, dels treballs de Michel Foucault sobre les relacions de poder, el saber i les relacions intersubjectives i del pensament feminista sobre la diferència i la desigualtat en relació amb el sexe i el gènere.

Es reconeix la importància de la psicologia, com a ciència de la modernitat i com a institució social del coneixement sobre les persones. Això implica la producció d'alguns aparells de regulació social que afecten la nostra vida quotidiana. Això no s'entén només en el sentit que la psicologia oprimeixi i limiti els individus, sinó més aviat entenent la psicologia com a productiva, perquè crea vocabulari per a explicar l'experiència personal i configura nous sectors de la realitat, constituint subjectivitats, alhora que no queda exempta d'una acció política, en participar en la regulació social o desenvolupar uns efectes autoritaris lligats a l'ordre social dominant. Definir què és normal i què és patològic ha constituït un exercici de poder, definint, a la vegada, qui és capaç d'identificar-ho i a partir de quins mitjans. El seu poder parteix, especialment, de l'acció conjunta entre govern i saber i del fet de dotar-se d'un discurs que es presenta com a vertader.

Les institucions socials són canviants, els homes i les dones també. A partir de la constant activitat social, les formes de regulació, tant com les de resistència, transformen les seves maneres d'operar. L'ordenació i distribució dels temps, activitats, què cal fer, etc., es complica cada vegada més amb el sistema del neoliberalisme i les societats informatitzades. El control social actual passa per noves formes de subjectivitat que n'assegurin els valors i necessitats més bàsiques.

Activitats

1. Llegiu el fragment d'informe que consta en l'Annex I, que forma part de les redaccions fetes per estudiants de la LOGSE que recorden la situació de la seva escolarització prèvia. Intenteu, aplicant la perspectiva de Goffman i els processos d'estigmatització, i també els de disciplinarització i individualització de Foucault, sobre la institució escolar i la desviació social, d'extreure'n algunes anàlisis sobre les dinàmiques de les institucions (educativa, familiar...) i la seva organització, i també sobre la relació entre pensament, identitat i control social.

2. Mireu alguna pel·lícula com, per exemple, *Algú va volar sobre el niu del cucut*, de Milos Forman, *L'home d'Alcatraz*, de John Frankenheimer, *Els idiotes*, de Lars Von Trier, o *Mones com la Becky*, de Joaquim Jordà i mireu d'aplicar-hi:

- a) Exemples d'ajustaments, resistències, etc.
- b) Transmissió de normes socials.
- c) Transmissió de normes institucionals.
- d) Desviació de la normativitat, estigmatització.
- e) Regulació i organització del temps, tasques, relacions, rutines, etc.
- f) Instruments o tècniques de control social.
- g) Formes més subtils de la interacció entre les normes, la institució, la subjectivitat i les relacions de poder.
- h) Funcionament institucional i normativitat segons la diferència de sexe.

3. Imagineu una situació de control social, resistència al control i canvi social en relació amb les noves tecnologies.

Exercicis d'autoavaluació

De resposta múltiple

1. L'anomenada *desviació social* depèn...

- a) de les característiques personals d'un individu.
- b) de certes contingències socials i les normes en relació amb la qual es considera.
- c) de les accions inherents a certs comportaments que té la persona.
- d) Cap de les anteriors.

2. L'"efecte" que té una institució com la presó, segons Foucault, seria...

- a) la reforma de l'individu.
- b) l'eliminació de l'individu.
- c) la intensificació dels comportaments delictius de l'individu.
- d) la formació de l'individu.

3. Els estudis sobre les institucions i la "desviació" duts a terme per Goffman, especialment, i altres autors posen en evidència...

- a) que les institucions contribueixen a reforçar el procés social de l'"etiquetatge".
- b) que amb les interaccions i relacions de rol que es donen al seu interior fan interioritzar més la identitat estigmatitzada als internats.
- c) Les dues anteriors són correctes.
- d) Cap de les anteriors.

4. El procés d'institucionalització s'entendria com...

- a) el procés de transformació en pautes que durin en el temps de normes, valors i maneres de comportar-se.
- b) el procés pel qual cada vegada hi ha més institucions.
- c) el procés de tancament de certes persones a institucions totals.
- d) el procés d'etiquetar algú que s'aparta de la normativitat defensada.

5. El "control social"...

- a) depèn directament de les persones que ocupen un lloc jeràrquic dins les institucions.
- b) és el que es produeix com a resposta a una situació de conflicte social entre grups.
- c) promou i orienta els canvis socials encarrilant-los en les direccions compatibles amb les característiques bàsiques de l'ordre social instituït.
- d) no té cap relació ni amb les institucions socials ni amb el coneixement científic.

Qüestions breus

6. Desenvolpeu en unes quatre o cinc ratlles les qüestions següents:

- a) Anomeneu almenys dos aspectes de les institucions socials, un que sigui més positiu i un altre de més negatiu, respecte al seu rol d'organització de la vida social.
- b) Expliqueu quines diferències es donen entre les institucions tancades o totals i les obertes, segons Goffman.
- c) Expliqueu què aporta en la comprensió de les institucions el procés de naturalització i poseu un exemple.

Desenvolupament de tema

7. Expliqueu per què es pot considerar la psicologia com una institució social.

Solucionari

Exercicis d'autoavaluació

1. **b** Certes contingències socials i les normes en relació amb les qual es considera.
2. **c** La intensificació dels comportaments delictius de l'individu.
3. **c** Les dues anteriors són correctes.
4. **a** El procés de transformació en pautes que durin en el temps de normes, valors i maneres de comportar-se.
5. **c** Promou i orienta els canvis socials encarrilant-los en les direccions compatibles amb les característiques bàsiques de l'ordre social instituit.
6.
  - a) Dos aspectes de diferent tipus poden ser els següents:
    - El positiu és que permeten les relacions socials dins d'un context concret, en tant que al seu interior aporten codis, representacions, rituals i rols que faciliten orientar-se i participar en la seva significació.
    - El negatiu és que les institucions marquen què és permès i què no en una organització social determinada, raó per la qual determinen també el tipus d'actuació que s'hi produeix i, a la vegada, intenten fer correspondre el pensament i les identitats amb els objectius i valors del seu sistema. Això pot tenir diferents tipus d'efectes indesitjats sobre les persones.
  - b) Les institucions tancades o totals són establiments organitzats burocràticament, amb una estructura administrativa forta i exerceixen un gran control sobre el que es fa, quan i de quina manera, sota un règim de vigilància sever i molt reglat i una normativització de les condicions de vida també més forta.
  - c) El procés de naturalització fa que les formes de classificació o categories que constitueixen la institució semblin "naturals", és a dir, que sembli que sempre han existit, que són el millor, que no parteixen d'algun tipus de decisió humana sinó d'una necessitat social o biològica i, per tant, aconsegueix que siguin molt més acceptades i menys qüestionables.
7. Una de les raons és perquè el discurs psicològic s'inscriuria en una xarxa de pràctiques que produeix "subjectes" en els múltiples llocs de la seva constitució, com ara l'escola, la família, l'hospital, etc. Aquesta és la relació fonamental entre el saber, les institucions, la burocràcia i el control del que és social, amb la seva doble vessant productiva i regulativa. Un exemple serien les tècniques de mesurament mental, com ara els tests psicològics, registres, etc., que emergeixen i es desenvolupen com a fonament de les pràctiques que administren els individus.

Una altra es deu al fet que la psicologia moderna participa en la producció d'alguns aparells de regulació social que afecten la vida diària de tots nosaltres, no en el sentit que la psicologia hagi estat una força monolítica d'opressió i distorsió que encadena els individus, sinó més aviat en el sentit que la psicologia, inserida en les pràctiques socials modernes, ha ajudat a constituir la vertadera forma de la individualitat moderna. Constitueix tant subjectivitats com objectes, a partir de produir explicacions o bé identificant problemes. Així és com la psicologia contribueix a posicions polítiques específiques.

I la tercera és perquè la psicologia, tal com hem vist, participa creant i donant significat i valor a termes per a referir-se als humans i les seves capacitats, personalitats, reaccions, comportaments, etc., és a dir, constituint el camp de la subjectivitat en si mateixa, com un possible objecte del govern racional. Això vol dir que podem anar més enllà en aquesta explicació i esdevé possible concebre els objectius desitjats que es poden aconseguir per mitjà del govern sistemàtic de la subjectivitat: autoritat, tranquil·litat, salut/benestar, felicitat, i eficiència social. Fent que siguin construïts augmentativament com a dependents de la producció i utilització de les capacitats i propensions mentals dels ciutadans individuals. Per posar un exemple, quan es presenta la idea de tranquil·litat a partir d'imatges que ens hi fan pensar, de la publicitat, articles científics o d'altres ciències sobre l'harmonia, la no-excitació pel bé psíquic personal com a base per les relacions, etc., es van transmetent objectius socials: control, tranquil·litat, el fet d'introduir-se en el terreny individual i dedicar-se a un mateix, etc.

Glossari

control social *m* Observació que dirigeix els canvis socials cap a les característiques d'un sistema social institucionalitzat.

institució social *f* Sistema o conjunt de relacions socials organitzades d'acord amb un ordre social establert.

interacció social *f* Accions entre diferents persones, grups o parts socials. Les focalitzades es donen cara a cara.

intervenció social i comunitària *f* Conjunt de coneixements practicoteòrics a partir dels quals es planifica o es pretén provocar canvis en les relacions entre persones, grups, organitzacions i institucions.

normes *f* Conjunt de pautes de comportament o regles implícites o explícites sobre el que és permès de fer o no en un grup concret.

perspectiva dramàtica *f* Enfocament teoricometodològic que es basa en el símil del teatre per a l'observació i comprensió detallada de les interaccions quotidianes en el seu context, en funció de les estructures socials.

subjectivitat *f* Procés a partir del qual el subjecte es constitueix com a objecte de coneixement propi o social i com a subjecte de coneixement d'ell mateix a partir de l'experiència, la relació amb un mateix i les categories de les relacions socials a partir dels discursos i l'imaginari social.

Bibliografia

- Álvarez-Uría, F.** (1992). *Marginación e inserción*. Madrid: Eudymion.
- Apfelbaum, E.** (1989). Relaciones de dominación y movimientos de liberación. Un análisis del poder entre los grupos. En J. F. Morales y C. Huici (1989). *Lecturas de Psicología social*. Barcelona: Sendai.
- Barriga, S.** (1982). *Psicología del grupo y cambio social*. Barcelona: Hora.
- Bauman, Z.** (2001). *Globalització. Les conseqüències humanes*. Barcelona: Pòrtic.
- Castel, R.** (1980). *La sociedad psiquiátrica avanzada*. Barcelona: Anagrama.
- Castoriadis, C.** (1975). *La institución imaginaria de la sociedad* (2 vols.). Barcelona: Tusquets, 1989.
- Coulon, A.** (1993). *Etnometodología y educación*. Barcelona: Paidós, 1995.
- Diccionario de psicología social y de la personalidad* (1986). Barcelona: Paidós, 1992.
- Douglas, M.** (1986). *Cómo piensan las instituciones*. Madrid: Alianza.
- Foucault, M.** (1963). *El nacimiento de la clínica: una arqueología de la mirada médica*. Mèxic: Siglo XXI.
- Foucault, M.** (1964). Historia de la locura en la época clásica (dos vols.). Madrid: *Fondo de Cultura Económica*, 1985.
- Foucault, M.** (1975). *Vigilar y castigar*. Madrid: Siglo XXI, 1982.
- Foucault, M.** (1990). *Tecnologías del yo*. Barcelona: Paidós.
- Gergen, K. J.** (1994). *Realidades y relaciones. Aproximaciones al construccionismo social*. Barcelona: Paidós, 1996.
- Goffman, E.** (1961). *Internados. Ensayos sobre la situación social de los enfermos mentales*. Madrid: Amorrotu Murguía, 1987.
- Goffman, E.** (1963). *Estigma. La identidad deteriorada*. Buenos Aires: Amorrotu, 1993.
- Goffman, E.** (1988). *Los momentos y sus hombres. Textos seleccionados y presentados por Yves Winkin*. Barcelona: Paidós, 1991.
- Huici, C.** (dir.) (1985). *Estructura y procesos de grupo*. Madrid: UNED.
- Ibáñez, T.** (1982). *Poder y Libertad*. Barcelona: Hora.
- Ibáñez, T.** (1990). *Aproximaciones a la Psicología Social*. Barcelona: Sendai.
- Ibáñez, T.** (1990). *Social psychology and the rethoric of truth. Theory and Psychology* (núm. 2, junio 1990). Londres: Sage.
- Ibáñez, T.** (Coord.). (1989). *El conocimiento de la realidad social*. Barcelona: Sendai.
- Joas, H.** (1992). *Die Kreativität des Handelns*. Frankfurt: Suhrkamp
- Lapassade, G.** (1996). *Les Microsociologies*. París: Economica.
- Marc, E., y Picard, D.** (1989). *La interacción social. Cultura, instituciones y comunicación*. Barcelona: Paidós, 1992.
- Picht, T.** (1980). *Teoría de la desviación social*. México: Nueva Imagen.
- Roig, M.** (1988). *100 pàgines triades per mi*. Barcelona: La Campana.
- Rose, N.** (1989). *Gouverning the soul. The shapping of the private self*. Londres: Routledge.
- Sampson, E.** (1989). The deconstruction of the self. En J. Shotter y K. J. Gergen (1989). *Texts of Identity*. Londres: Sage.

